

Sint-Nicolaasfeesten in Goes, 1868-1892

Afspiegeling van der verhouding tussen de gegoede stand en de burgerij

John Helsloot*

“Is er één dag in het jaar, dat uw hart bloedt bij het zien van de schrille contrasten, die onze maatschappij oplevert, dan is het wèl de St.-Nicolaasdag”¹.

Inleiding

In de tweede helft van de negentiende eeuw was de manier waarop het ‘volk’ zijn vrije tijd doorbracht of zich vermaakte voor velen in Nederland een voorwerp van aanhoudende zorg. Nieuw was dit verschijnsel niet. Protesten van geestelijke en wereldlijke overheden tegen de kermissen en andere vermaken hebben een lange geschiedenis². Vanaf het eind van de achttiende eeuw werd door ‘verlichte’ publicisten aan de discussie over feest en vermaak een nieuw element toegevoegd. Zij pleitten niet alleen, zoals voordien gebruikelijk, voor de afschaffing van bestaande, onbeschaafd geachte feestelijkheden maar tevens voor de invoering van geheel nieuwe typen feesten die de door hen voorgestane deugden zoals gemeenschapszin en matigheid zouden kunnen belichamen en bevorderen³. Het heeft lang geduurd voordat deze ideeën in praktijk gebracht werden. Pas sinds de jaren zestig en zeventig van de negen-

* Graag dank ik de gemeentearchivaris van Goes, de heer L.J. Abelmann, en zijn medewerkers A.J. Barth en F.H. de Klerk voor de hulp die zij hebben geboden bij het beschikbaar stellen van stukken.

1. Jhr. M.J. de Marees van Swinderen in een ingezonden stuk in de Goesche Courant (voortaan G.Crt.) van 27-10-1883.

2. Zie bijvoorbeeld het themanummer *Beschikken en beschaven. Katholieke en protestantse beschavingsoffensieven in de zestiende en zeventiende eeuw* van het Volkskundig Bulletin 11,2 (1985).

3. Een recente studie over de houding tegenover feesten ten tijde van de Verlichting is die van Beate Heidrich, *Fest und Aufklärung. Der Diskurs über die Volksvergnügungen in bayerischen Zeitschriften (1765-1815)*. München 1984.

tiende eeuw ontstonden verschillende plaatsen verenigingen die zich de 'veredeling van het volksvermaak' ten doel stelden⁴.

Een van deze plaatsen was het Zuidbevelandse Goes, waar in 1867 de *Vereniging tot het regelen en bevorderen van volksvermaken te Goes* het leven zag. De oprichters beoogden "het volk door gepaste uitspanning en feestelijke bijeenkomsten, aangenaam en zoo nuttig mogelijk bezig te houden, opdat de smaak voor het goede en schoone aangewakkerd worde en ieder in de gelegenheid zij, om nu en dan een betamelijke uitspanning te genieten"⁵. Nadat de vereniging in de eerste twee jaar van haar bestaan o.a. enkele muziek- en toneelavonden had georganiseerd, een tentoonstelling van 'voorwerpen van kunst, smaak en zeldzaamheden' en een feest ter gelegenheid van de verjaardag van de koning, werd op de bestuursvergadering van 18 november 1868 voorgesteld een St.Nicolaasfeest te houden. Dit plan vond bijval en sindsdien werd door de vereniging gedurende bijna een kwart eeuw nagenoeg jaarlijks⁶ een St.Nicolaasfeest georganiseerd. Aan deze feesten, die men waarschijnlijk niet onmiddellijk in verband zou brengen met het streven het volk te beschaven⁷, is deze bijdrage gewijd⁸.

Ik heb me daarbij de volgende vragen gesteld. In de eerste plaats: waaruit bestonden deze feesten en wie namen er aan deel? Vervolgens heb ik me afgevraagd in hoeverre de in 1867 geformuleerde doelstelling, althans wat dit onderdeel van de activiteiten van de vereniging betreft, werd bereikt. Dit leidde tenslotte tot de vraag aan welke omstandigheden het eventuele succes of mislukken van de St.Nicolaasfeesten is toe te schrijven. Met het antwoord op deze vragen hoop ik tevens iets te kunnen zeggen over de maatschappelijke

4. Bv. in Meppel in 1864, in Middelburg in 1865, in Utrecht in 1867, in Hoorn in 1870 (vgl. J.M.M. Leenders, *Omslag van ideeën. Het Nut te Hoorn 1850-1870*. De Negentiende Eeuw 10 (1986) p. 109-110, in Amsterdam in 1871 (vgl. *Zestig jaren volksvermaak 1871-1931*. [Amsterdam 1931]), in Groningen in 1874 (vgl. A.A.R. Verheijen en P.J. Huizinga, *Feest in Gruno's straten. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Vereniging voor Volksvermaken te Groningen*. Groningen 1974), Winterswijk (1876) 1888 (vgl. Gerrit Wildenbeest, *Van Quanselbier naar oranjobitter. Over de ontwikkeling van publieke feesten in de Achterhoek*. Sociologisch Tijdschrift 13 (1981) p. 49-82, m.n. p. 53-54). Nauw verwant aan deze verenigingen zijn de feestverenigingen die in 1861 in Alkmaar en in 1886 in Leiden werden opgericht (vgl. W.A. Fasel, *De ontzietviering te Alkmaar in de loop der eeuwen*. In: *Alkmaar ontzet 1573-1873*. Alkmaar 1973, p. 85-196, m.n. p. 118-119 en Han de Wilde, *75 jaar 3 oktober vieren. Historie en traditie*. Leiden 1961, p. 28).

5. G.Crt. 12-2-1867.

6. De reeks werd slechts onderbroken in 1872, toen het feest waarschijnlijk wegens geldgebrek niet doorging ondanks een eerder genomen besluit het wel te houden, Notulenboek (archieff Volksvermaken inv.nr. 1), vergadering van 11-6-1872, en in 1886, toen in Goes een mazelenepidemie heerste en het feest op verzoek van de burgemeester werd uitgesteld en vervolgens afgesteld, Notulenboek, vergadering van 27-11-1886, G.Crt. 30-11-1886.

7. Ze worden bijvoorbeeld niet genoemd door F. Nagtglas in zijn boekje *Iets over volksvermaken*. Amsterdam enz. 1866.

8. Dit artikel maakt deel uit van een breder opgezet promotieonderzoek, begeleid door prof.dr. W.Th.M. Frijhoff en J.J. Voskuil, naar feesten, vermakelijkheden en ontspanning in Goes ten tijde van het bestaan van de vereniging voor volksvermaken, d.w.z. van 1867 tot 1897.

verhoudingen in Goes, en eventuele veranderingen daarin⁹. Als bronnen heb ik in hoofdzaak de notulenboeken en andere stukken uit het archief van de vereniging voor volksvermaken gebruikt en verder verslagen, advertenties en ingezonden stukken in de Goes(s)che Courant, de Nieuwe Goes(s)che Courant en het in Goes uitgegeven Volksblad¹⁰.

Het St.Nicolaasfeest van de vereniging voor volksvermaken: plaats en tijd

Over de viering van het Sinterklaasfeest in Nederland in de negentiende eeuw is betrekkelijk weinig bekend. Systematisch onderzoek naar mogelijke bronnen zoals afbeeldingen, gedichten, liederen, kranteberichten of vermeldingen in belletristiek, brieven en autobiografische geschriften is nog niet gedaan. In de volkskundige handboeken wordt aan de wijze waarop het feest in de vorige eeuw gevierd werd niet of nauwelijks aandacht besteed, terwijl men in de lokaal-historische literatuur slechts incidentele opmerkingen aantreft. Het gangbare beeld van het Sinterklaasfeest in de negentiende eeuw is misschien wel dat van een huiselijk samenzijn, in de eerste plaats bestemd voor kinderen¹¹. Waarschijnlijk omdat "niemand onbekend is met de wijze, waarop men het viert" bevatten de Goese bronnen daarover slechts enkele gegevens. Deze stemmen overeen met wat men zou verwachten. "Dit feest eigent zich bij uitnemendheid tot de viering in huiselijken kring"¹². Al behoort de St.Nicolaasavond "eigenlijk aan de kinderen", toch zijn het "niet alleen de kleinen, die Sinterklaas gaarne zien komen. Zoovelen, die de kinderschoenen reeds lang hebben uitgetrokken, schamen zich niet op 5 December nog wat kinderachtig te zijn"¹³.

9. Zie voor deze benadering bijvoorbeeld de bijdragen van Robert D. Storch in het door hem geredigeerde boek *Popular culture and custom in nineteenth-century England*. London enz. 1982. Naar de 'veredeling van volksvermaak' als onderdeel van het 'beschavingsoffensief' is in Nederland, afgezien van de in noot 4 genoemde literatuur, nog betrekkelijk weinig onderzoek gedaan. Een belangrijke aanzet werd gegeven in het daar genoemde artikel van Gerrit Wildenbeest.

10. Zie voor een overzicht van in Goes in deze periode uitgegeven kranten, die op de genoemde na voor zover mij bekend niet bewaard zijn gebleven, H.P. Abrahams, *De pers in Zeeland 1758-1900*. [enz.] 's-Gravenhage 1912, p. 400-401. De Middelburgsche Courant heb ik slechts een enkele maal geraadpleegd voor berichten over Goes. De notulenboeken over de jaren 1867-1879, 1878-1886 en 1886-1897 dragen de nummers 1-3 van het archief van de vereniging voor volksvermaken.

11. "Tot tegen het eind van de vorige eeuw was het Sinterklaasfeest bij uitstek een feest voor de kinderen" schrijft b.v. D. Wijbenga in zijn bijdrage in *Facetten van Delft. Gedenkboek van het Genootschap Delfia Batavorum 1935-1985*. Onder red. van H.L. Houtzager e.a. Amsterdam 1985, p. 432.

12. Resp. Volksblad 3-12-1887 en G.Crt. 20-2-1890. Vgl., "Op een avond als deze behoort men in de huiselijke omgeving, onder goede vrienden, waar elk woord getuigt van hartelijkheid; te midden van een kring, waar scherts en jokkernij niet schaden, maar de geestrijke en pittige kruiden zijn, die het samenzijn verhogen en verblijden", G.Crt. 6-12-1879.

13. Resp. Volksblad 3-12-1887 en Volksblad 4-12-1886.

In enkele opzichten wijken de St.Nicolaasfeesten van de vereniging voor volksvermaken van het gebruikelijke beeld af: ze werden gegeven voor volwassenen en ze vonden buitenshuis plaats, in een feestzaal. Bovendien werden ze nooit op 5 december gehouden¹⁴. Die avond bleef bestemd voor de huiselijke Sinterklaasviering. De feesten van de vereniging waren dus niet bedoeld als vervanger of equivalent daarvan buitenshuis. De feesten werden altijd 's avonds gehouden, begonnen meestal om zeven uur en duurden enkele uren¹⁵. Ze werden, min of meer afwisselend, gegeven in een van de drie grotere zalen die Goes telde: het *Slot Ostende*, de schouwburg- of concertzaal in de sociëteit *Van Ongenuchten Vrij* en *De Prins van Oranje*. De feestzaal werd waarschijnlijk ieder jaar versierd¹⁶.

Het programma van de St.Nicolaasfeesten van 'Volksvermaken'

De St.Nicolaasfeesten van de vereniging voor volksvermaken onderscheiden zich wel het meest van de huiselijke Sinterklaasviering door het programma waaruit zij opgebouwd waren. De band met Sinterklaas is daarin, althans naar huidige opvattingen, ver te zoeken. Gedurende de 25 jaar dat de feesten gegeven werden is de figuur van St.Nicolaas slechts drie keer ter sprake gekomen. Toen het feest voor het eerst gehouden werd, opende de voorzitter de avond met "een korte lezing over den persoon van Sint Nicolaas en diens feest"¹⁷. Het jaar daarop deed hij dat opnieuw. En in 1878 werd tijdens de feestavond *Een Sint-Nicolaasprookje*, een "gelegenheidsschets in één bedrijf" opgevoerd, overigens niet eens als hoofdnummer van het programma¹⁸. Het karakter van het Sinterklaasfeest als 'pakjesavond' wordt nog het

14. De data waarop de St.Nicolaasfeesten werden gehouden zijn: 4 dec.: 1873; 6 dec.: 1868, 1870, 1871, 1876, 1877, 1883; 7 dec.: 1874, 1882, 1885; 8 dec.: 1878, 1881, 1884, 1887; 9 dec.: 1875, 1880; 10 dec.: 1891; 11 dec.: 1879, 1890; 13 dec.: 1888; 15 dec.: 1892; 16 dec.: 1889.

15. Slechts van het feest van 1881 is bekend dat het tot 12 uur duurde, G.Crt. 10-12-1881. Dat was te laat en hetzelfde vond men van het feest van 1882, toen er zelfs klachten kwamen "over den langen duur van het feest", Notulenboek, vergadering van 30-5-1883. Ook in 1892 werd daarover geklaagd, G.Crt. 17-12-1892.

16. Behalve dat de versiering "keurig", "smaakvol" of "eenvoudig doch keurig" was lichten de bronnen ons over de aard van deze versiering niet nader in, resp. G.Crt. 8-12-1868, Nieuwe G.Crt. (voortaan N.G.Crt.) 8-12-1871 en G.Crt. 13-12-1879. Alleen uit 1888 is bekend dat men daarvoor bloempotten gebruikte, Notulenboek, vergadering van 1-12-1888.

17. Notulenboek, vergadering van 3-12-1868, vgl. G.Crt. 8-12-1868. Het is niet ondenkbaar de spreker gebruik heeft gemaakt van het boekje van Eelco Verwijs, *De christelijke feesten. Eene bijdrage tot de kennis der germaanse mythologie. I. Sinterklaas*. 's-Gravenhage 1863. "De voorzitter van het comité sprak een hartelijk welkom uit, waaraan hij enige woorden over den goeden Sint en de herinneringen, die zijn feest geeft, vastknoopte", G.Crt. 10-12-1869.

18. G.Crt. 5-12-1878. Het stuk was geschreven door de redacteur van de Goesche Courant en in dat jaar tevens voorzitter van de vereniging voor volksvermaken, Joh. L. van der Pauwert, archief rederijkerskamer Aurora, inv. nr. 1, aantekening bij voorstelling XIV, dd. 8-12-1878.

dichtst benaderd door de jaarlijks gehouden tombola. Deze komt hieronder nog uitvoerig aan de orde.

Om een indruk te geven van het verloop van de St.Nicolaasfeesten is het goed de programma's van enkele jaren naast elkaar te zetten. In 1870 bestond het feest uit twee helften "zijnde de eerste gewijd aan voordragten, zoo op het gebied der poëzie, als op dat der muziek en zang, terwijl de tweede bestemd was tot het houden eener tombola"¹⁹. De feestavond van 1874 werd geopend door een welkomstwoord van de voorzitter van de vereniging. Daarop speelde de harmonie *De Volharding* een stuk *Martha* van Von Flotow, droeg een oud-lid van de rederijderskamer *Vondel* het gedicht *Donna Clara* voor en hield een lid van de rederijderskamer *Aurora* een "luimige voordracht" getiteld *Zooals de ouden zongen piepen de jongen*. Na de pauze voerden twee leden van *Aurora* het toneelstukje *De zielsverhuizing of de tooneelspeler tegen wil en dank* van Von Kotzebue op. De zangvereniging onder de naam *Dr. R.B. v.d. Bosch* zong een lied, de harmonie speelde een tweede maal en daarna kwam de tombola. De avond eindigde weer met een kort woord door de voorzitter²⁰. In 1875 werd het feest geopend en besloten met een uitvoering door de harmonie. De tombola, nu het centrale deel van het programma, was ingebed tussen de openingstoespraak door de voorzitter en de opvoering door de rederijderskamer *Aurora* van het blijspel *De liefde op de proef*²¹.

In 1883 had men in het programma drie toneelstukjes, uitgevoerd door *Aurora*, en de tombola door elkaar gevlochten. De avond begon met *De dochter van den barbier*, een blijspel van Gerard Keller, dat werd gevolgd door het eerste deel van de tombola. Daarna kon men *De azijnverkooper* zien, een stuk van Grünert, en na het tweede deel van de tombola, het "kluchtspel" *Jocrisse, de vondeling*²². In 1885 wisselden optredens van het stafmuziekkorps van het Derde regiment infanterie uit Bergen op Zoom en van de komiek-zanger Abr. de Winter uit Breda elkaar af, met daartussenin de tombola en twee pauzes. De muziek speelde onder andere de mars *Für's Vaterland* uit de opera *Der Bettelstudent* van Millöcker, de ouverture *Prins Methuzalem* van Strauss, en fantasieën uit de opera's *Rigoletto* van Verdi en *Robert le Diable* van Meyerbeer. De entertainer droeg de dramatische schets *Multatuli's Idée* voor, de komische schetsen van zijn eigen hand *De bibliothecaris* en *Naor de stad*

De tekst van dit toneelstukje heb ik niet kunnen vinden. Op het Centraal Register van Particuliere Archieven in Den Haag was het bestaan van een archief van Van der Pauwert onbekend. Het zou een bewerking geweest kunnen zijn van *Sint Nikolaas. Een sprookje* van A.C.W. Staring.

19. G.Crt. 9-12-1870.

20. G.Crt. 10-12-1874, N.G.Crt. 11-12-1874.

21. G.Crt. 11-12-1875.

22. G.Crt. 6-12-1883.

gewies, en de komische voordracht *Parodie op Robert le Diable* van H. Conscience²³.

Op het programma van 1887 stonden uitvoeringen door de harmonie, nu *Euphonia* geheten, van de *Hofbräumarsch* van V. Carl en van het koor en de mars uit de opera *Tannhäuser* en een optreden van de kort tevoren opgerichte rederijderskamer *Eloquentia* met *Alles voor moeder*, een "dramatische schets in één bedrijf" en *Tooneelstudien*, "blijspel met zang in één bedrijf" van Justus van Maurik Jr. Daartussen werd weer in twee gedeelten de tombola gehouden²⁴. In verband met plannen voor een feest in de zomer van het jaar daarop was het programma van 1891 bescheidener dan anders. Vóór het eerste deel van de tombola kon men slechts luisteren naar enig piano- en vioolspel en naar de voordracht door een van de bestuursleden van *Een vers, dat als een nachtkaaers uitgaat*. Na de pauze volgden nog een voordracht van *Raad tegen 't huwelijk* en van *De pruimeboom*, met zang, en het laatste deel van de tombola²⁵.

Wanneer de voorzitter van de vereniging in zijn jaarverslag over 1889/1890 tot de algemene ledenvergadering zegt dat "het traditioneele St.-Nicolaasfeest (...) op de gewone wijze" gevierd werd²⁶, dan doet hij toch niet geheel recht aan de inspanningen van het bestuur bij de vormgeving van het feest in voorafgaande jaren. Na de hierboven staande opsomming van feestprogramma's zal men het eerder eens zijn met de lof die het bestuur toegezwaaid kreeg in de *Goesche Courant* voor de manier "waarop het telkenjare afwisseling weet te brengen in een feest, dat uit de aard der zaak zoo licht tot eentonigheid aanleiding geeft"²⁷. Dit was overigens het gevolg van een bewuste politiek. Al sinds de eerste feesten had het bestuur zich voorgenomen om "in hetzelfde zooveel mogelijk variatie te brengen"²⁸. Daarnaast hield het bestuur er echter rekening mee dat er "genoegens (zijn) die nimmer vervelen en die door het publiek steeds gaarne op het programma gelezen worden"²⁹. Hoe was in de feestprogramma's de verhouding tussen de wisselende en de vaste onderdelen? Valt er in de opeenvolgende programma's, al is de onderzochte periode maar betrekkelijk kort, een zekere ontwikkeling waar te nemen?

23. Programma in arch. Volksvermaken, inv.nr. 11.

24. Zie noot 23 en G.Crt. 10-12-1887.

25. Zie noot 23 en vgl. Notulenboek, vergadering van 21-10-1891.

26. Volksblad 6-8-1890.

27. G.Crt. 15-12-1888. Vgl., "Het is niet gemakkelijk in een jaarlijksch wederkeerend feest altijd de gewenschte afwisseling te brengen", G.Crt. 13-12-1890.

28. Notulenboek, vergaderingen van 9-11-1870; vgl. vergadering van 8-11-1871.

29. G.Crt. 13-12-1890.

Een vast programmaonderdeel van de St.Nicolaasfeesten: de tombola

Hoe verschillend de programma's van de feestavonden ook waren, één onderdeel kwam er ieder jaar in voor en dat was de tombola³⁰. Na een kalm begin groeide deze uit tot het meest kenmerkende en geliefde element, het "hoofdnummer"³¹, van de feesten. "Het St.Nicolaasfeest van Volksvermaken zonder tombola is niet meer denkbaar. (...) zeker is het dat deze bij voortduring de 'great attraction' der vereeniging genoemd kan worden"³². Door de verrassende prijzen die de tombola de aanwezigen toewees en de "aardigheden" die deze voorwerpen vergezelden kregen de St.Nicolaasfeesten nog het meest het karakter van Sinterklaasvieringen³³. De tombola gaf steevast aanleiding tot grote hilariteit en droeg er in belangrijke mate toe bij dat de avonden een succes werden³⁴.

Dit verhinderde niet dat de tombola in de jaren tachtig ter discussie kwam te staan. In 1883 werd de tombola op een algemene vergadering van Volksvermaken onomwonden en met pejoratieve betekenis een loterij genoemd. Tot vermindering van het enthousiasme droegen ook de lange duur van dit programmaonderdeel bij, waardoor de feestavonden als geheel teveel uitliepen, en de hoge uitgaven voor de prijzen³⁵. Toch vond een voorstel om de tombola te vervangen door een toneelstuk geen meerderheid in het

30. Hoe men zich die moest voorstellen was blijkbaar vanzelfsprekend. In de bronnen wordt daar althans zelden over gesproken. Voor de goede orde geef ik de omschrijving in het WNT, deel XVII,1, p. 982. Een tombola is "een soort van loterij met als prijzen gebruiks- of kunstvoorwerpen, waarbij het loten kan gebeuren door het trekken van nummers uit een bus en derg. of door middel van een draaiend rad dat de nummers aanwijst". De tombola op de Goese St.Nicolaasfeesten had waarschijnlijk de eerste vorm, zie ook de volgende noot.

31. G.Crt. 13-12-1890. Het eerste St.Nicolaasfeest zou eenvoudig "besloten worden door een tombola", Notulenboek bestuursvergadering van 3-12-1868. Het feest van 1871 bestond uit enkele muzikale gedeelten, "waarna van tijd tot tijd eenige prijzen getrokken werden, althetwelk dezen avond zeer veraangenaamde", N.G.Crt. 8-12-1871.

32. G.Crt. 11-12-1884. Vgl., "Vervolgens kwam de great attraction, de tombola", G.Crt. 10-12-1887.

33. "De traditioneele tombola gaf aan eenigen niet onaardige prijzen, terwijl anderen zich moesten schikken naar de grillen van het lot, die hun een surprise schonk, die hun niet paste of ... goed paste", G.Crt. 17-12-1892. "De aardigheden waren dikwijls zeer ad rem. Wel muntte de een boven de andere uit, maar er is niemand geboren, die altijd even aardig kan zijn", G.Crt. 9-12-1876.

34. Vgl., "de prijzen (...) die door het lot soms op de meest grillige wijze aan de leden werden toegewezen en dikwijls in hoge mate de hilariteit opwekten", G.Crt. 10-12-1874. Soortgelijke opmerkingen in de G.Crt. van 8-12-1877, 10-12-1885, 10-12-1887, 12-12-1891.

35. "Het StNicfeest behoeft niet alle jaren plaats te hebben; het kost veel geld; de tombola is eene loterij en verschillende klachten zijn er het laatste jaar gehoord over den langen duur van het feest", aldus de gegoede koopman J. Larsen, Notulenboek, vergadering van 30-5-1883. Enkele maanden later werd besloten: "De tombola zal van bescheidenere omvang zijn als vroeger", Notulenboek, vergadering van 29-9-1883.

bestuur³⁶. Als tegenargument gold dat de tombola "de kurk is waarop de Vereeniging voor Volksvermaken drijft"³⁷. Afschaffing zou leiden tot een uittocht van leden. Pas in 1893 vond men dat binnen het bestuur geen doorslaggevend bezwaar³⁸. Dat betekende tevens het einde van de reeks St.Nicolaasfeesten van de vereniging.

Continuïteit en verandering in het feestprogramma

Naast de tombola stonden waarschijnlijk alleen de toespraken waarmee de voorzitter van de vereniging de avonden opende en besloot eveneens ieder jaar op het programma³⁹. Alle andere onderdelen kwamen minder regelmatig voor, zodat het bestuur terecht geprezen kon worden voor de afwisseling die het steeds in de feesten wist te brengen. Waaruit bestond die afwisseling? Werden nieuwe elementen toegevoegd en raakten andere in onbruik? En is in deze eventuele veranderingen misschien een bepaald patroon te onderkennen? Overziet men de reeks van programma's dan valt op dat zich vanaf het eind van de jaren zeventig een opmerkelijke verschuiving aftekent in het karakter van de avonden. Die is in het bijzonder zichtbaar bij de voordrachten en de uitvoeringen van instrumentale muziek.

De muziekuitvoeringen werden tot en met 1877 steeds gegeven door de plaatselijke harmonie De Volharding⁴⁰, maar in enkele jaren daarna overwegend door professionele muzikanten van buiten de stad, zoals de strijkersgroep uit Middelburg onder leiding van J.F. Liesoy⁴¹ en de "kleine kapel" van

36. Notulenboek, vergadering van 17-10-1885. Het jaar daarop was er in het bestuur geen meerderheid om het aantal prijzen voor de tombola te beperken, maar evenmin om dat te verhogen, *ibid.*, vergaderingen van 14-10-1886 en 20-10-1886. In 1891 was wel op de tombola bezuinigd en in 1892 werd binnen het bestuur het besluit dat jaar toch weer een tombola te houden genomen met een krappe meerderheid van zes tegen vier, *Notulenboek*, vergaderingen van 17-5-1892 en 15-11-1892.

37. Dit was de mening van de schilder H.J. Van Noppen, *Notulenboek*, vergadering van 15-11-1890. De voorzitter, de rijksontvanger J.P.S. Jonquière, antwoordde daarop "dat het een dure kurk is". Hij was er zich evenwel van bewust dat "het zeer moeilijk is om de tombola af te schaffen". De penningmeester, de administrateur W. Pelle, achtte het "zeer wenschelijk" dat er een tombola gehouden werd, "op grond dat hij bang is voor verlies van leden", *ibid.*

38. De hoofdonderwijzer A.R. Breetvelt meende dat het St.Nicolaasfeest en de tombola "de krachten der vereeniging te veel uitputten, vooral nu er een streven bij het comité bestaat, meer op ander terrein werkzaam te zijn", *Notulenboek*, vergadering van 30-5-1893.

39. Op grond van verspreid over de jaren voorkomende vermeldingen van deze toespraken veronderstel ik tenminste dat dit een jaarlijks terugkerend onderdeel was van de feesten. Vgl. N.G.Crt. 8-12-1871, G.Crt. 10-12-1874, 11-12-1875, 13-12-1879, 11-12-1884, 12-12-1891.

40. Vgl. G.Crt. 8-12-1868, 10-12-1869, 8-12-1871, 9-12-1873, 10-12-1874, 11-12-1875, 8-12-1877. De harmonie werd opgericht in 1865, zie P. Scherft, *Een speurtocht door Zeeuws muziekverleden*. Middelburg 1984, p. 156.

41. Deze trad op in 1878 en 1880, G.Crt. 5-12-1878 en 2-12-1880. Zie voor een korte opmerking over dit gezelschap, Scherft a.w. p. 114.

de stafmuziek van het Derde regiment infanterie uit Bergen op Zoom⁴². Men zou hierin een bewuste verandering in de vormgeving van de programma's kunnen zien. Daartegen pleit echter het gegeven dat De Volharding, na een periode van neergang, sinds mei 1878 praktisch had opgehouden te bestaan⁴³. Men was dus vanaf dat jaar wel gedwongen voor de vervulling van dit onderdeel van het programma een beroep te doen op krachten van elders. Slechts een enkele maal traden plaatselijke "dilettanten" op⁴⁴. In 1887 werd de harmonie opnieuw opgericht, nu onder de naam Euphonia⁴⁵. Zij werkte in datzelfde jaar direct weer mee aan het St.Nicolaasfeest van de vereniging⁴⁶. Toch is het opmerkelijk dat de nieuwe harmonie tijdens de vier feesten die nog zouden volgen niet meer optrad, terwijl het orkest uit Bergen op Zoom in 1890 nog wel een keer gevraagd werd.

Dat het hier minder om toevallige omstandigheden gaat en inderdaad om een bepaalde tendens in de geschiedenis van de St.Nicolaasfeesten valt af te leiden uit de verschuiving die zich eveneens voordeed in het karakter van de gehouden voordrachten. Deze werden eveneens tot en met 1877 ten beste gegeven door in Goes wonende amateurs⁴⁷, terwijl vanaf 1879 in de meeste gevallen beroepsartiesten van elders optraden. In dat jaar had het bestuur het echtpaar Forvély geëngageerd, goochelaar/mandolinist en gitariste⁴⁸. Hij voerde o.a. enkele goocheltoeren uit, die blijkbaar in de smaak vielen, want in 1880 trad eveneens een goochelaar op⁴⁹. Bij de feesten van 1885, 1888 en

42. Deze verleende haar medewerking in 1885 en in 1890. In 1886 stond het gezelschap wel op het programma, maar het feest ging in dat jaar niet door wegens de mazelenepidemie. Vgl., G.Crt. 24-11-1885, Volksblad 10-12-1890, Notulenboek, vergadering van 18-10-1886.

43. In 1876 werd gesproken over "den staat van verval waarin zij thans verkeert", G.Crt. 20-4-1876. Zie ook Scherft, a.w. p. 157. Dirigent J. Oosterlaar was per 1 mei vertrokken, G.Crt. 18-4-1878.

44. Op het feest van 1877 had men al naar "het piano- en vioolspel van een paar jeugdige dilettanten" kunnen luisteren en in 1881 werden "eenige allerliefste pianostukken" uitgevoerd door een van de "heeren" die als "dilettanten" aan de avond meewerkten, vgl. G.Crt. 8-12-1877, 26-11-1881, 10-12-1881.

45. G.Crt. 7-7-1887. Enige tijd eerder hadden de leden van de vroegere harmonie getoond nog in betrekkelijk goede vorm te zijn, "al waren omstreeks 8 jaren verlopen, sinds zij aan eene muziekuitvoering deelnamen", G.Crt. 22-3-1887.

46. G.Crt. 10-12-1887.

47. In bijvoorbeeld 1873 droegen drie leden van de 'slapende' rederijderskamer Vondel "schoone gedichten" voor. De notaris H.K.D. Van den Bussche bracht *De gevels van de huizen* van Tollens, de gemeenteontvanger Z.D. van der Bilt La Motthe *De Moorenvorst* en de kruidenier M.C.J. Pilaar *Albrecht Beiling* van Helmers, G.Crt. 9-12-1873. Ook in andere jaren in deze periode waren de sprekers afkomstig uit beide genoemde rederijderskamers of uit het bestuur zelf, vgl. Notulenboek vergaderingen van 3-12-1868, 13-11-1869, 17-11-1876, G.Crt. 4-7-1878.

48. G.Crt. 11-12-1879. Meneer Forvély hield een causerie en "bracht den lachlust door zijne aardige antwoorden op de hem gestelde vragen in beweging. Zoo werd de eerste regel van het bekende liedje: *Où peut-on être mieux qu'au sein de sa famille?* als vraag voorgelegd. De goochelaar, niet gauw verlegen, antwoordde fluks: *Au sein de deux familles*, 't geen zeker het beste antwoord is", G.Crt. 13-12-1879. Het echtpaar kwam uit Brussel, Jaarverslag 1879/80, archief Volksvermaken inv.nr. 5.

49. Ni. W. Okhuyzen, G.Crt. 2-12-1880.

1890 springt vooral het succes van de voordrachten van de uit Breda afkomstige Abr. de Winter in het oog. "Deze Hollandsche komiekzanger heeft eene zeldzame gave om zijn publiek te amuseeren en het was eene uitstekende gedachte van het bestuur der ver. om hem voor het St.Nicolaasfeest te engageren"⁵⁰. Met het optreden in 1888 en 1892 van een zogeheten 'café-chantant' krijgt het bieden van door beroepsartiesten gebracht amusement een nog groter accent op het programma⁵¹. Al tekent zich hier een duidelijke lijn af in de ontwikkeling van de programma's, toch was de breuk, evenals bij de instrumentele muziek, niet volledig. Voor de feesten van 1886 en 1891 stonden weer voordrachten door amateurs op het programma⁵².

Bij twee andere min of meer vaste onderdelen van de programma's, de zang- en toneelstukken, heeft zich de hierboven geschetste ontwikkeling niet in die mate voorgedaan als bij de instrumentale muziek en de voordrachten. Op één uitzondering na zijn op de St.Nicolaasfeesten van de vereniging nooit professionele zangers opgetreden⁵³. Ook de toneelstukjes werden steeds door Goese amateurgezelschappen gegeven⁵⁴. Het is echter niet onmogelijk dat het verdwijnen van zang en toneel uit de programma's, sinds resp. 1884 en 1888, beïnvloed werd door de toenemende professionalisering van de overige onderdelen⁵⁵.

Dat men zich van de toename van het aandeel van professionele artiesten in de vormgeving van de feesten bewust was bewijzen enkele commentaren in de kranten. Naar aanleiding van het feest van 1891 schreef de Goesche

50. G.Crt. 10-12-1885. In 1888 had hij "het leeuwedeel van het programma voor zijne rekening" genomen, G.Crt. 15-12-1888. Voor zijn optreden in 1890, vgl. G.Crt. 9-12-1890, Volksblad 10-12-1890.

51. "De heer A. de Well toonde zich een uitstekend trapèze-equilibrist, terwijl miss Ella Maud Haigh als Engelsche zangeres en de heeren Daniels en Nelson met hunne koddige voorstellingen veel tot de feestvreugde bijbrachten", G.Crt. 15-12-1888. Ook in 1892 viel het "klein, maar niet onverdienstelijk café-chantant-gezelschap (...) onder directie van den heer Boekbinder uit Amsterdam" in de smaak, "getuige het welgemeende applaus, dat op elk gegeven nummer volgde", G.Crt. 17-12-1892. Het gezelschap bestond uit zeven personen, Notulenboek, vergadering van 3-12-1892. In 1886 had J. Baljé al voorgesteld "voor de variatie eens een café-chantant" in het programma op te nemen. Hij kreeg daarvoor echter geen meerderheid in het bestuur, Notulenboek, vergadering van 14-10-1886.

52. Notulenboek, vergaderingen van 28-10-1886 en 30-11-1891. In 1886 was deze koerswijziging blijkbaar niet onbetwist. "Eene langdurige discussie ontspint zich omtrent de vraag hoe en door wie de voordrachten gegeven zullen worden", Notulenboek, vergadering van 14-10-1886. Het feest ging dat jaar wegens de mazelenepidemie echter niet door.

53. Zie noot 51. De chique Zangvereniging verleende alleen tot en met 1873 haar medewerking aan de feesten. Vgl., G.Crt. 9-12-1870, N.G.Crt. 8-12-1871, G.Crt. 9-12-1873. In 1874 trad de Mannen-zangvereniging onder de naam van Dr. R.B. van den Bosch een enkele maal op en in 1884 eveneens als enige keer de zangvereniging Excelsior, G.Crt. 10-12-1874, 11-12-1884.

54. In de meeste gevallen traden leden op van de rederijderskamer Aurora, die in 1884 werd ontbonden, Archief Aurora inv.nr. 1. In de jaren daarna, in 1887 en 1888, gaven de rederijderskamer Eloquentia en de gymnastiekvereniging Hercules ieder een keer een voorstelling, G.Crt. 10-12-1887 en 19-11-1889.

55. Wel is het zo dat Excelsior nog in 1889 "gaarne zou medewerken maar nu verhinderd is", Notulenboek, vergadering van 16-11-1889.

Courant: “Werd vroeger veelal ter opluistering de medewerking gezocht van personen of muziekgezelschappen buiten Goes, thans had het bestuur zich beijverd geheel met krachten uit ons midden den leden der vereeniging een aangename avond te bezorgen”⁵⁶. De in deze paragraaf geschetste ontwikkelingen kunnen nu als volgt worden samengevat. Aan het eind van de jaren zeventig begint er iets te veranderen in de vorm van de feestprogramma’s. Het aandeel van voorstellingen door professionals neemt in de jaren tachtig een belangrijke, zo niet dominante, plaats in op de St.Nicolaasfeesten, ten koste van de eerdere bijdragen door leden van verschillende verenigingen. Aan het eind van de jaren tachtig doet zich in deze ontwikkeling weer een aarzelende kentering voor. In een hierna volgende paragraaf zal gezocht worden naar mogelijke oorzaken van dit proces. Maar eerst wordt hieronder de vraag gesteld in hoeverre het op de St.Nicolaasfeesten gebodene in overeenstemming was met het doel van de vereniging voor volksvermaken.

Het feestprogramma en het doel van ‘Volksvermaken’

De hierboven beschrevenen feesten zouden tegenwoordig waarschijnlijk door weinigen herkend worden als St.Nicolaasfeesten, wanneer daarvan alleen het programma voorgelegd zou worden. Evenmin zou men ze direct in verband brengen met het streven het volksvermaak te ‘veredelen’. Hoe dacht men daar in de tijd zelf over? Bestond er een spanning tussen de St.Nicolaasfeesten en de doelstelling van de vereniging of kwamen ze daar naar hun inhoud mee overeen?

Een expliciet antwoord op deze vraag geven de bronnen op een enkele uitzondering na niet⁵⁷. Toen twee van de oprichters van de vereniging, de leraar aan de H.B.S. F.L. Faisely en de meelfabrikant J.H.C. Kakebeek, voorstelden een St.Nicolaasfeest te houden gaven zij daar, althans volgens de notulen, geen reden voor op. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat zij tot hun voorstel gekomen waren na de lezing van een ingezonden stuk in de Goesche Courant, dat kort voor de eerder genoemde vergadering was verschenen.

56. G.Crt. 12-12-1891. Hierbij moet worden aangetekend dat, in ieder geval in dat jaar, de staat van de kas mede tot deze invulling van het programma had genoopt, vgl. Notulenboek, vergadering van 17-5-1892. In 1887 dankte de voorzitter van de Volksvermaken de verenigingen Euphonia en Eloquentia voor hun aandeel in het programma, “waardoor het bestuur in staat was gesteld dit feest met uitsluitend Goesche krachten te geven”, G.Crt. 10-12-1887. Een soortgelijke opmerking in Volksblad 3-12-1887.

57. In zijn verslag van het feest van 1879 schreef “J.O.S.” [Josias Risseeuw, later burgemeester van 's Gravenpolder]: “Het bestuur van Volksvermaken mag met tevredenheid op dezen [St.Nicolaas-]avond terugzien. Zoo wordt aan het doel der vereeniging beantwoord en zoo zal zij zich in een lang leven kunnen verheugen”, G.Crt. 13-12-1879. In het *Programma van de feestelijkheden te Goes, te houden op 19 Februari 1887, bij gelegenheid van den 70sten Geboortedag van Zijne Majesteit Willem III, Koning der Nederlanden*. Goes [1887], p. 5 heb ik de enige andere verwijzing kunnen vinden. Nummer 8 van de op die dag door de vereniging voor volksvermaken georganiseerd optocht bestond uit: “‘Het doel der Vereeniging’, voorgesteld door Gecostumeerde personen: Melpomene, Terpsichore, St. Nikolaas, Orpheus en Apollo, gezeten in een’ gedecoreerden wagen”.

“Een vriend van volksvermaken” leek het goed wanneer de vereniging eens een “vrolijk winterfeest” zou geven. Een dergelijk feest zou volgens hem passen in de reeks dat jaar door de vereniging gegeven feesten, “die de strekking hadden om vreugde en vrolijkheid te verspreiden ook onder hen, wier deel vaak kommer is, en deels om den geest op eene aangename wijze te beschaven”⁵⁸. Beide voorstellers hebben mogelijk gemeend dat de viering van een St.Nicolaasfeest paste in de doelstelling van de vereniging. In de volgende jaren wordt in de bronnen geen duidelijk verband gelegd tussen de opzet van de St.Nicolaasfeesten en de doelstelling van de vereniging. Daardoor is het evenmin mogelijk vast te stellen of men meende dat het ‘aangename’ in de programma’s de overhand had gekregen op het ‘nuttige’, zoals men vanuit huidig gezichtspunt geneigd zou zijn te vinden. Wel zijn er enkele aanwijzingen dat sommigen inderdaad meenden dat beide componenten van de doelstelling van de vereniging soms met elkaar botsten⁵⁹.

De terughoudendheid van de bronnen op het punt van de ‘ideologie’ achter de St.Nicolaasfeesten is welbeschouwd niet echt verwonderlijk. In de tweede helft van de negentiende eeuw gold het immers als vanzelfsprekend dat muziek en zang, toneel en voordrachten – naast de tombola de belangrijkste elementen van de programma’s van de St.Nicolaasfeesten – niet alleen kunstzinnige genoegens konden verschaffen, maar er mede toe konden bijdragen de mensen te beschaven⁶⁰. Meer verbazing zou de keuze van het Sinterklaasfeest kunnen wekken als noemer voor de combinatie van deze elementen in één feest. Men zou kunnen veronderstellen dat de vereniging zich met haar St.Nicolaasfeest wilde afzetten tegen andere, niet of minder gepast geachte vieringen van hetzelfde feest. Uit de Goese bronnen blijkt dit niet en ook uit andere plaatsen is mij een dergelijk verzet tegen de bestaande Sinterklaasviering niet bekend. Waarschijnlijker is het dat andere overwegingen bij de keuze van het St.Nicolaasfeest een rol hebben gespeeld. Om die te achterhalen moet men zich een beeld trachten te vormen van de betekenis die het St.Nicolaasfeest had in de kringen die zich inzetten voor de veredeling

58. G.Crt. 12-11-1867.

59. Een in juni 1881 door de vereniging voor volksvermaken georganiseerde schilderijententoonstelling werd dermate slecht bezocht dat de vraag rees: “Zijn de leden dan louter voor de pret en niet voor degelijker genot? Het bestuur zou het gaan geloven”, G.Crt. 25-5-1882. En toen in 1892 een nieuw bestuurslid aantrad deelde hij mee “nog niet geheel op de hoogte te zijn met het doel der vereeniging. Is het enkel volksvermaak of ook volksveredeling”, Notulenboek, vergadering van 22-8-1892.

60. Zie bijvoorbeeld F. Nagtglas, *Iets over volksvermaken*. Amsterdam enz. 1866, p. 34-39; *Volksfeesten in verband met de afschaffing van de kermis*, Amsterdam 1867, p. 42. Begin december 1876 trad de rederijderskamer Aurora op voor de leden van de vereniging voor volksvermaken. Naar aanleiding daarvan schreef de krant: “Het denkbeeld van het bestuur der vereeniging, door haren president vóór de opvoering medegedeeld, dat het tooneel een machtige hefboom is, om op de veredeling van het volk te werken en aan het volk genoegten te verschaffen, is maar al te waar en behoeft niet nader door ons verdedigd te worden, vooral wanneer de stukken, die gespeeld worden, eene goede zedelijke strekking hebben”, G.Crt. 5-12-1876.

van het volksvermaak. Hier doet zich het gemis voelen van een studie die deze waarden en betekenissen van dit feest in kaart brengt, op de wijze zoals A.J. Dekker dat gedaan heeft voor het kerstfeest⁶¹. Gelukkig biedt het artikel van Dekker een houvast om althans de contouren van de betekenis van het St.Nicolaasfeest in deze tijd te omlijnen en de keuze van dit feest door het bestuur van "Volksvermaken" in Goes enigszins begrijpelijk te maken.

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd in Nederland bij tijd en wijle in de pers een nogal hevige discussie gevoerd over de wederzijdse merites van het Sinterklaas- en kerstfeest, overigens in de eerste plaats opgevat als kinderfeest. Opmerkelijk aan deze discussie is dat deze verliep langs weliswaar enigszins vage, maar toch herkenbare maatschappelijke en politieke scheidslijnen⁶². In 1863, vijf jaar voor het eerste Goese St.Nicolaasfeest, had Eelco Verwijs degenen die aan de viering van het kerstfeest de voorkeur gaven boven die van het Sinterklaasfeest omschreven als "zekere partij in den lande", bestaande uit "een hoop knorrige duisterlingen en fijne kwezelaars"⁶³. Dekker heeft laten zien dat Verwijs hier ongetwijfeld doelde op de anti-revolutionairen⁶⁴. Het ligt dan voor de hand te veronderstellen dat de voorstanders van het Sinterklaasfeest zich bij de 'tegenpartij' bevonden, en dat zijn in deze jaren de liberalen. Evenals in de landelijke politiek⁶⁵ was ook in Goes in de plaatselijke politieke verhoudingen omstreeks het einde van de jaren zestig een tegenstelling ontstaan tussen liberalen en anti-revolutionairen⁶⁶. Wanneer men weet dat de eerste en ook de latere bestuurders van de vereniging voor volksvermaken steeds tot de liberalen hoorden⁶⁷, ligt de conclusie voor de hand dat de keuze voor het Sinterklaasfeest niet toevallig was. Het was een feest met een duidelijk liberale signatuur. Het had daarmee tevens impliciet een polemisch karakter. De vraag dringt zich nu op welke respons dit initiatief heeft gekregen in de Goese samenleving.

61. A.J. Dekker, *De opkomst van kerstboom en kerstviering in Nederland (ca. 1835-1880)*. Volkskundig Bulletin 8 (1982) p. 129-179.

62. Dekker, a.w., p. 165-171.

63. E. Verwijs, *De christelijke feesten. Eene bijdrage tot de kennis der germaansche mythologie. I. Sinterklaas*. 's Gravenhage 1863, p. 48.

64. Dekker, a.w. p. 168.

65. "De bevestiging van het liberalisme in de jaren vijftig, de groei van de weerstand er tegen en de polarisatie van de beschaving in de jaren zestig, de agressie van het liberalisme en zijn greep naar de massa in de jaren zeventig zijn de thema's die de geschiedenis van België en Nederland in het derde kwart der eeuw beheersen", E.H. Kossmann, *De lage landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*. Amsterdam-Brussel 1976, p. 146.

66. "Er zijn immers in den gemeenteraad twee sterk afgebakende partijen bijna van dezelfde sterkte (...) de genoemd wordende liberalen [en] (...) de partij der kerkelijken, zooals men hen betitelt (...). De verbittering in onze gemeente tussen de beide partijen is sinds eenige tijd zoo toegenomen (...)", ingezonden brief, G.Crt. 4-7-1871.

67. Hun namen komen steevast voor onder advertenties in de Goessche Courant ter ondersteuning van liberale kandidaten bij de verschillende verkiezingen. Zie voor het liberale aspect van het Sint Nicolaasfeest ook hieronder, p. 18-19.

Op een enkele hieronder te bespreken uitzondering na waren de St.Nicolaasfeesten alleen toegankelijk voor de leden van de vereniging voor volksvermaken⁶⁸. Deze kwamen op nagenoeg alle avonden in groten getale op⁶⁹. In sommige jaren werd in de krant een min of meer precies getal opgegeven van het aantal bezoekers. Daaruit valt af te leiden dat althans in die jaren, maar waarschijnlijk ook wel in de andere, meer dan de helft of zelfs ongeveer tweederde van het totale aantal leden van de vereniging op deze feestavonden aanwezig was⁷⁰. De St.Nicolaasfeesten genoten bij de leden onmiskenbaar een grote populariteit⁷¹. Hoe moeten we ons dit publiek voorstellen. Wat voor soort mensen zaten er in de zaal tijdens de St.Nicolaasfeesten?

De verslagen van de avonden in de kranten geven daarover nauwelijks uitsluitel⁷². Incidenten of irritaties, op grond waarvan men iets over het publiek zou kunnen opmaken, kwamen tijdens de feesten maar een enkele keer

68. De eerste twee jaren mochten de leden tegen betaling hun huisgenoten meenemen, later verviel deze bepaling, vgl. G.Crt. 1-12-1868, 13-12-1869, 6-12-1870, 2-12-1871, 27-11-1873, 1-12-1877, 5-12-1878, 1-12-1883, 1-12-1885, 11-12-1888, 14-12-1889, Volksblad 10-12-1890, G.Crt. 10-12-1891, 13-12-1892. Het exclusieve karakter van deze bepaling werd gerelativeerd door de mogelijkheid om nog korte tijd vóór de aanvang van het feest lid van de vereniging te worden. In 1871 en 1883 was het nog mogelijk anderhalve dag tevoren lid te worden, in 1885 kon dit nog drie uur en in 1888 zelfs één uur voorafgaand aan het feest gebeuren. Vgl. Volksblad 2-12-1871, G.Crt. 1-12-1883, 1-12-1885, 11-12-1888.

69. Het St.Nicolaasfeest was een "feest, waaraan ieder deelneemt", Notulenboek vergadering van 9-11-1870. In 1871 was het "voor velen die in de opgepropte zaal geen zitplaats konden krijgen, wel wat vermoeiend", G.Crt. 8-12-1871. Het publiek wordt in de kranten steeds in ongeveer dezelfde bewoordingen aangeduid: "een talrijke opkomst", "Een groot aantal leden", "het talrijke publiek", resp.G.Crt. 8-12-1868, N.G.Crt. 11-12-1874, G.Crt. 11-12-1875, 13-12-1890. "Dat dit feest steeds groote aantrekkingskracht bezit bewees de overtalrijke opkomst. Geen plaats was in de schouwburg onbezet", G.Crt. 8-12-1877, "evenals alle jaren was de zaal overvol", G.Crt. 10-12-1878, "over-, overvol", G.Crt. 10-12-1881, "door eene zeer talrijke menigte bijgewoond", G.Crt. 13-12-1879, vgl. 10-12-1885. Alleen in de laatste twee jaren verandert deze karakterisering enigszins. "De opkomst van het publiek wordt gaandeweg minder", schrijft de krant op 12-12-1891. Ook in 1892 was er niet meer dan een "vrij talrijk" publiek, G.Crt. 17-12-1892.

70. In 1874 waren er 269 van de [ca. 350] leden aanwezig, in 1881 427 van de 584, in 1883 350 van de 452 en in 1884 ruim 300 van de ca. 450. Zie voor de aantallen aanwezigen resp. G.Crt. 10-12-1874, 10-12-1881, 8-12-1883 en 11-12-1884 en voor het ledental de jaarverslagen van de vereniging, in de verslagen van de algemene vergaderingen in de kranten en in archief Volksvermaken inv.nr. 5.

71. Terugblikkend op het St.Nicolaasfeest van 1877 stelde de voorzitter vast "dat dit feest niet meer van de rij der feesten kan verdwijnen ... dat dit wel een van de geliefdste feesten is vanwege de vereeniging", G.Crt. 4-7-1878. In de jaren tachtig wordt het St.Nicolaasfeest "de groote aantrekkelijkheid van onze vereeniging" genoemd, Jaarverslag 1880/81. Zie ook de jaarverslagen van 1882/83 en 1883/84, archief Volksvermaken inv.nr. 5.

72. In 1871 verscheen in de Goessche Courant een ingezonden stuk van een bezoeker, die duidelijk blijf gaf niet tot de maatschappelijke bovenlaag te behoren. "Omdat het te lang duurt voor het Volksblad weer uitkomt, zou het zeker velen genoege doen dat gij (...) eens kennis gaf van de verwondering van vele lezers dat van het St.Nicolaasfeest daarvan niets in stond. In plaats van de spaarbank, waarvan we de cijfers toch niet begrijpen, hadden wij nog wel eens gaarne gelezen wat wij zoo al gehoord en gezien hebben, wij denken dan nog eens aan den prettigen avond en vroeger lezen wij altijd in het Volksblad iets over de volksvermakelijkheden. Mijnheer wil de fouten een beetje veranderen. Uw Dienaar, M.", G.Crt. 12-12-1871.

voor. In 1876 stoorde het de verslaggever van de Goessche Courant dat er gerookt werd door "zulke personen" die geacht werden het goede voorbeeld te geven⁷³. Enkele jaren later deed zich iets soortgelijks voor, toen er behalve door "de vertegenwoordigers van het volk" ook door "heeren" gepraat werd tijdens de uitvoering van een toneelstuk. Uit de opmerkingen hierover in het verslag van het feest blijkt tevens dat er op de voorste rijen kinderen in de zaal zaten⁷⁴. Deze globale indrukken van het publiek in de zaal kunnen nog nader gepreciseerd worden.

De aangewezen bron daarvoor zijn de ledenboeken van de vereniging voor volksvermaken⁷⁵. Het grote aantal op de St.Nicolaasfeesten aanwezige leden staat het gebruik van deze bron voor dit doel toe. Met behulp van de vermelding van het beroep in het bevolkingsregister en van de aanslag in de belasting in het Kohier van de Hoofdelyke Omslag is het, echter alleen voor de jaren 1882-1892, mogelijk een vrij betrouwbaar en genuanceerd beeld te verkrijgen van de sociaal-economische positie van de leden⁷⁶. Combineert men gegevens daarover met enkele uitspraken uit de tijd zelf over de maatschappelijke verhoudingen in Goes⁷⁷, dan kan men in het ledenbestand

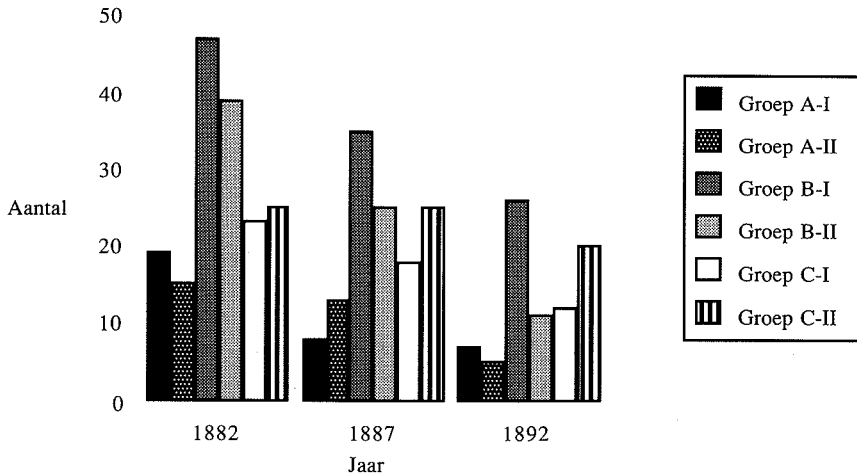
73. "Toch geloof ik [Joh. L. van der Pauwert], dat St.-Nicolaas zich evenals ik geërgerd zou hebben over de overtreding waaraan een paar zich schuldig maakten, door te rooken. En van zulke personen vooral had men iets anders kunnen verwachten!", G.Crt. 9-12-1876.

74. G.Crt. 10-12-1881, vgl. Notulenboek, vergadering van 5-1-1882.

75. Deze zijn bewaard gebleven vanaf 1876 tot 1897, het jaar waarin de vereniging werd opgeheven, archief Volksvermaken, inv.nrs. 29-32.

76. Ik realiseer me dat deze bronnen tot op zekere hoogte "eenzijdig" zijn, vgl. J. Lucassen en G. Trienekens, *Om de plaats in de kerk. Een onderzoek naar maatschappelijke ongelijkheid, voornamelijk in de negentiende eeuw*. Tijdschrift voor sociale geschiedenis 4 (1978) [nr. 12] p. 239. Ik meen dat ze voor het doel dat ik me stel echter voldoen. Ik heb hier meer gewicht gehecht aan de Kohieren van de Hoofdelyke Omslag dan aan het bevolkingsregister. Gedrukte kohieren zijn beschikbaar voor de jaren 1882-1895. Vóór 1882 zijn geen kohieren in het gemeentearchief van Goes bewaard gebleven, mededeling F.H. de Klerk december 1984. Wel kan men over de aanslag in de Hoofdelyke Omslag gegevens vinden in de reclames op deze aanslagen, die per jaar te vinden zijn in de Relatieven behorend bij de notulen van de gemeenteraad. Deze gegevens zijn willekeurig en incidenteel en daarom hier niet gebruikt. Een andere mogelijke bron voor de bepaling van de sociaal-economische status van de leden zouden de kiezerslijsten geweest kunnen zijn. Deze zijn echter in het gemeentearchief van Goes niet bewaard gebleven, mededeling F.H. de Klerk, december 1984.

77. In de maatschappelijke bovenlaag maakte de Goese arts A.P. Fokker een onderscheid tussen "de gegoede klasse" en "de burgerij". Van de eerste groepering maakten naar zijn opvatting beoefenaren van de vrije beroepen uit, zoals predikanten, artsen en notarissen. Als de burgerij zag hij "winkeliers, herbergiers, ambachtsbazen en dergelijken, die niet tot den gegoeden stand kunnen gerekend worden, ofschoon zij dikwijls finantieel beter dan deze gesitueerd zijn. Als karakteristiek teken dezer klasse kan men aannemen dat zij zich zelven niet tot 'de Heeren' rekenen en alleen des Zondags een cylinderhoed dragen", A.P. Fokker, *De volksvoeding in Zeeland*. Nederlandsch Tijdschrift voor geneeskunde, 2e afdeling, 1877, p. 217, 229. Ook in later jaren wordt de burgerij gelijkgesteld aan "boekhandelaren, winkeliers, manufacturiers en houders van modemagazijnen" of eenvoudig met "de neringdoenden", resp. G.Crt. 17-2-1887 en Volksblad 17-5-1890. Vgl., "De meeste slaggers behoorden dus tot de meer gegoede middenstand. Hetzelfde kan men zeggen van de manufacturiers, de banketbakkers en de melkverkopers. Ook slijters hadden als regel een omzet van betekenis", H. Schmitz, *Schiedam in de tweede helft van de negentiende eeuw. Een onderzoek naar enige aspecten van de economische en sociale geschiedenis van de stad in de jaren 1850-1890*.

een sociale driedeling aanbrengen⁷⁸. Kijkt men vervolgens naar het ledenbestand in verschillende jaren, dan tekent zich een globale ontwikkeling af, zo-

Schiedam 1962, p. 123. Zie ook R.J. Kolman, *J.B. Meerkerk, de Kamper liberalen en de volksleeszaal in de Buiten-Nieuwstraat (1891-1893)*. Kamper Almanak 1968/1969, p. 181-182. Tot de "lageren" werden "de kleine burger en de handwerksman" gerekend, vgl. G.Crt. 20-11-1873. Zij waren als "meergegoeden uit de volksklasse" te onderscheiden van de "minvermogenenden" uit diezelfde laag, G.Crt. 15-9-1874.

Deze indeling komt min of meer overeen met die van A. Kort van de Goese bevolking in 1840, vgl. *De Afscheiding van 1834 in Goes. Een godsdienstconflict met sociale aspecten*. Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland 9 (1983) p. 38, en – zonder de gemaakte differentiatie binnen de burgerij – van P.R.D. Stokvis, *Nederlandse sociale verhoudingen tegen 1850*. Tijdschrift voor sociale geschiedenis 4 (1978) p. 80 en van J. van Dillen, *Doesburg 1850-1900. Sociale verandering door economische stilstand*. Doktoraalscriptie Nijmegen 1980, p. 72. Zie voor het gebruik van een sociale driedeling, in Delft in 1896, nl. in "de eerste of voornaamste, de burger- en de werkliedenstand", R. van der Laarse, *'Verzvolgen door den ultramontaanschen vloed'. Leken en clerus in katholiek Delft in de negentiende eeuw*. In: *Broeders sluit U aan'. Aspecten van verzuijing in zeven Hollandse gemeenten*. Onder redactie van J.C.H. Blom en C.J. Misset. Z.pl. 1985, p. 99.

Aristocraten telde Goes niet of nauwelijks, vgl. "'Aristocratie' als zoodanig treft men in ons stedeke al zeer luttel aan", G.Crt. 10-3-1891.

78. Bij de aantallen aangeslagenen in de verschillende klassen van de Hoofdelijke Omslag dringt zich, naar mijn oordeel, als het ware 'vanzelf' een indeling op in drie groepen, nl. die vallend in klasse 1-3 (groep A), 4- 10 (groep B) en 11-25/26 (groep C). Het is de vraag in hoeverre deze indeling zich verhoudt tot de stratificatie gebaseerd op het prestige van beroepen. Uit het onderstaande blijkt evenwel dat er sprake is van aanzienlijke mate van overeenkomst is tussen beide indelingen.

als grafiek 1 laat zien⁷⁹.

De middengroepen, de 'burgerij', en daarbinnen weer de winkeliers, kooplieden, ambachtslieden e.d. nemen binnen de vereniging een dominante positie in. Zij maken de helft van het aantal leden uit. Terecht beschouwde de Goesche Courant "de z.g. burgers van Goes" als "de kern van de vereniging voor Volksvermaken"^{79a}. Hun aandeel neemt gedurende deze jaren gemeten in absolute getallen af, maar blijft procentueel vrijwel gelijk. Ook het aantal leden uit de bovenlaag van de 'volksklasse' en uit de 'gegoede stand' neemt af. Het aandeel van de gegoeden, en in het bijzonder van ambtenaren en vertegenwoordigers van de vrije beroepen, stijgt echter enigszins, terwijl dat van de volksklasse bijna overeenkomstig afneemt. Op de interpretatie van deze gegevens kom ik in een onderstaande paragraaf terug.

Een St.Nicolaasfeest voor het volk

Op de regel dat de St.Nicolaasfeesten uitsluitend toegankelijk waren voor leden van de vereniging voor volksvermaken is één keer, in 1887, een uitzondering gemaakt. Het bestuur had in dat jaar besloten om "bij het aanstaande St.Nicolaasfeest, naast den traditioneelen feestavond voor de leden der vereniging, een afzonderlijk feest voor het volk te geven"⁸⁰. Dat wil zeggen, "de groote repetitie van hetgeen er op het St.Nicolaasfeest zal plaatshebben" zou toegankelijk zijn voor "den minderen man, desnoods tegen betaling van 10 ct, om een zekere grens aan te geven, en desnoods ook dat dubbeltje in verteer en wel met het idee om aan 'Volksvermaken' nog méér het karakter te geven van 'volksvermaken'⁸¹. Het betrof hier uitdrukkelijk een experiment⁸². De liberale pers was enthousiast over het plan⁸³.

79. Zie grafiek 1. De beroepen van de leden heb ik ingedeeld in twee groepen: groep I omvat winkeliers, kooplieden, ambachtslieden e.d., groep II ambtenaren, vrije beroepen, kantoorpersoneel. Bij deze vereenvoudigingen heb ik me laten inspireren door de schema's van H. van Dijk, *Rotterdam 1810-1880. Aspecten van een stedelijke samenleving*. Schiedam 1976, p. 132-133 en H. de Vries, *Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland (1878-1895)*. Wageningen 1971, p. 117. Van de drie peiljaren is 1882 gekozen omdat in dat jaar voor het eerst de drie gebruikte typen bronnen tegelijkertijd beschikbaar zijn, 1892 omdat in dat jaar voor het laatst door de vereniging voor volksvermaken een St.Nicolaasfeest werd gehouden, en 1887 als liggend tussen deze twee jaren in. Corrigeert men het bedanken voor het lidmaatschap van de vereniging voor het vertrek van een lid naar een andere woonplaats, dan blijft de tendens hetzelfde: het aantal leden uit de bovenlaag stijgt.

79a. G.Crt. 13-7-1880.

80. G.Crt. 29-11-1887. Het idee hiertoe was uitgegaan van de toenmalige voorzitter, de rijksontvanger J.P.S. Jonquièere.

81. Notulenboek, vergadering van 12-11-1887.

82. Notulenboek, vergadering van 12-11-1887, G.Crt. 29-11-1887, Volksblad 30-11-1887. Het bestuur was onzeker over de respons bij de doelgroep. Het bestuurslid J. Baljé gaf de maatstaf aan waaraan het experiment getoetst moest worden: "Blijkt dat het volk niet komt, dan is de proef zijns inziens vrijwel mislukt", Notulenboek, vergadering van 26-11-1887.

83. "De proef zal zeker slagen en de sympathie voor de vereniging 'volksvermaken' er niet door verminderen", Volksblad 3-12-1887, vgl. G.Crt. 29-11-1887.

De "repetitieavond voor het publiek" zou plaats vinden op woensdag 7 december, de dag vóór het feest voor de leden. Hoewel het op het eerste gezicht vanzelf sprak dat het feestprogramma op beide avonden zou overeenkomen, was het toch nodig dat het bestuurslid Van Noppen benadrukte "dat het uitgangspunt geweest is een feest voor het volk en wel zoodanig dat dien avond hetzelfde zal gegeven worden als den volgende avond voor de leden"⁸⁴. Een precair punt was namelijk de tombola. Van Noppen stond erop dat die ook op de eerste avond gehouden werd. Hij kreeg zijn zin, maar niet dan nadat besloten was dat aan de omvang van de tombola voor de leden niet geknibbeld zou worden⁸⁵. Men was er echter niet gerust op dat de leden dat zouden begrijpen. Want wie toegang hadden tot het St.Nicolaasfeest op de eerste avond was niet geheel duidelijk. Termen als "het volk" of "het publiek" waren niet erg precies. "Wie nu in dezen tot het volk moeten gerekend worden is moeilijk te bepalen en vermoedelijk zal het bestuur dan wel het oordeel aan ieder zelf overlaten. Niemand zal natuurlijk de toegang worden geweigerd op grond, dat hij niet zou behooren tot hen voor wie het feest wordt georganiseerd. Maar zeker toont het bestuur dat het onderscheid wenscht gemaakt te zien tusschen de leden der vereeniging en wie het bestuur tot het volk rekent; m.a.w. het ligt ongetwijfeld in de bedoeling van het bestuur, dat de leden der vereeniging niet ook op 7 December een deel van het feest zullen komen genieten"⁸⁶. Deze zachte aandrang kwam voort uit de bezorgheid van het bestuur dat de leden ook op de eerste feestavond zouden willen deelnemen aan de tombola en daardoor de kansen voor niet-leden om een prijs te trekken zouden beperken⁸⁷. Of de leden gehoor hebben gegeven aan deze wens van het bestuur valt uit de bronnen niet op te maken. Vanuit het gezichtspunt van de organisatoren was de avond, waarop meer dan 300

84. Notulenboek, bestuursvergadering van 26-11-1887.

85. Van de f 100,- die begroot stond voor de tombola stelde hij voor f 80,- te besteden aan prijzen voor de tombola voor de leden en de resterende f 20,- voor die op de repetitieavond. In de volgende vergadering werd besloten toch de volle f 100,- te besteden voor de leden, maar tevens f 25,- uit te geven aan de tombola op de eerste avond, Notulenboek, vergaderingen van 12-11-1887 en 26-11-1887. Daarnaast plaatste het bestuur een advertentie, waarin het zich aanbeval "tot het ontvangen van geschikte cadeaux voor de tombola op 7 dezer", Volksblad 3-12-1887. Al eerder had de redactie van het Volksblad de leden daartoe aangespoord, 30-11-1887. Op het feest voor leden beklemtoonde de voorzitter nog eens dat zij niets te kort kwamen. "De leden hoefden bovendien niet bang te zijn, dat de gelden voor het volksfeest aan hun feest waren onttrokken, want het bestuur was toch in de gelegenheid geweest daarvoor dezelfde som te besteden en evenveel prijzen aan te kopen als andere jaren", G.Crt. 10-12-1887. Dat de tombola voor het 'volk' veel minder prijzen bevatte stond niet in de krant. Men beperkte zich tot de eenvoudige mededeling dat er een tombola gehouden werd, G.Crt. 29-11-1887, Volksblad 30-11-1887.

86. G.Crt. 29-11-1887. "Ieder, die dikwijls door min gunstigen finantiëlen toestand wordt teruggehouden, zal aanstaanden Woensdag een avond van genot kunnen smaken", Volksblad 3-12-1887.

87. Het Volksblad hoopte "dat de leden de kansen om wat te trekken voor den mindere man niet zullen verkleinen", Volksblad 3-12-1887, vgl. 30-11-1887.

mensen in de feestzaal aanwezig waren, in ieder geval een succes en was de proef geslaagd⁸⁸.

Het bleef echter bij deze ene keer. In 1888 nam het bestuur wel het besluit om in principe weer een St.Nicolaasfeest voor niet-leden te geven, maar stuitte bij de uitvoering van dit plan op een te krappe kas. Er was zelfs maar nauwelijks geld voor het feest voor de leden zelf⁸⁹. Het bestuur deed toen een beroep op “welgestelde ingezetenen dezer stad om kleine geschenken of giften in geld voor de zoo mogelijk te houden tombola af te zonderen”⁹⁰. De inzamelingsactie bracht niet voldoende op, zodat het bestuur zich genoodzaakt zag dit speciale St.Nicolaasfeest niet door te laten gaan⁹¹. Om dezelfde, financiële, reden mislukte ook het jaar daarop de poging om een dergelijk feest te organiseren⁹². Daarna komt het houden van een St.Nicolaasfeest voor het volk niet meer ter sprake in het bestuur. Opmerkelijk is wel dat het St.Nicolaasfeest versmald wordt tot de tombola. Het is voorstelbaar dat men niet-leden toch toeliet tot de algemene repetitie, ook al was daaraan geen tombola verbonden. In de bronnen wordt over deze mogelijkheid echter niet gesproken.

De bezoekers van de St.Nicolaasfeesten en het doel van ‘Volksvermaken’

Dat een vereniging die zich het “regelen en bevorderen van volks-vermaken” ten doel stelde het ‘volk’ maar één keer toeliet tot een van haar belangrijkste feesten, is een opmerkelijk verschijnsel. Vond men dat in de tijd zelf ook zo? Meende men dat de vereniging door zo te handelen aan haar doel beantwoordde? Werd de beoogde doelgroep bereikt? Over dergelijke vragen komen in de bronnen naar aanleiding van het St.Nicolaasfeest verder geen discussies voor. Het was blijkbaar vanzelfsprekend dat dit feest, althans vóór 1887, uitsluitend bestemd was voor de leden. Dat geldt ook voor het merendeel van de andere door de vereniging georganiseerde feesten en culturele evenementen, zoals grafiek 2 laat zien^{92a}. Wat was de achtergrond van dit standpunt?

88. G.Crt. 10-12-1887, Notulenboek, vergadering van 2-5-1888, vgl. G.Crt. 5-5-1888. Een jaar later nog meldde het Volksblad: “Werkelijk heeft het volk verleden jaar bij dat feest genoten”, Volksblad 14-11-1888.

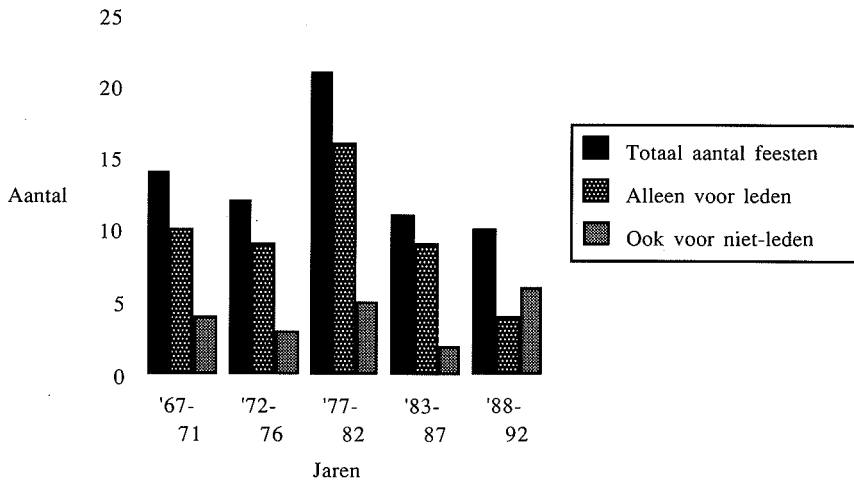
89. Notulenboek, bestuursvergadering van 10-11-1888, vgl. Volksblad 14-11-1888, G.Crt. 13-11-1888.

90. Notulenboek, vergadering van 10-11-1888. “Daarom doet het bestuur een beroep op alle stadgenooten, die willen medewerken, om aan het volk, dat toch zooveel behoefte heeft aan gepaste ontspanning, een aangename avond te verschaffen, en het de gelegenheid te schenken, om nog eenige aardige verrassingen te trekken. (...) Wij bevelen iedereen, die wat mis-sen kan, aan, iets voor dat volksfeest af te zonderen”, Volksblad 14-11-1888.

91. Notulenboek, vergadering van 1-12-1888, vgl. G.Crt. 15-12-1888.

92. Notulenboek, vergadering van 2-8-1890, vgl. Volksblad 6-8-1890.

92a. Hier ontbreekt de ruimte om deze grafiek nader toe te lichten. Ze geeft, in het kort gezegd, een vertekend beeld omdat de aard van en intentie achter de openstelling niet aangegeven worden, evenmin als de feitelijke aanwezigheid van niet-leden bij de evenementen.

Voor een antwoord op de hierboven genoemde vragen kan het beste worden teruggegaan naar de tijd van de oprichting van de vereniging. De onmiddellijke aanleiding daartoe was waarschijnlijk de afwijzing door de Goese gemeenteraad van een verzoek om subsidie door de harmonie De Volharding in november 1866. Wethouder J.A.A. Fransen van de Putte meende weliswaar “dat het wenschelijk is, dat het volk vermaken heeft, maar dan moet zich evenals te Middelburg eene commissie zamenstellen, die de kosten der vermaken betaalt uit de vrijwillige bijdragen der ingezetenen”⁹³. Dat is precies wat in januari 1867 zou gebeuren. De nieuwe vereniging nam zich voor “om door gepaste volksvermaken de ingezetenen, voornamelijk den

93. G.Crt. 27-11-1866. Van de Putte doelde op de in juni 1865 in Middelburg opgerichte *Vereeniging tot het regelen en bevorderen van volksvermaken*, die haar naam in 1868 veranderde in *Uit het volk – Voor het volk*, zie P.W. Sijnke, *Inventaris van het archief der Koninklijke Vereniging "Uit het volk – Voor het volk" (1865-1972)*. Middelburg 1975, p. 5. In de eerste circulaire van deze vereniging, van 20 mei 1865, werd geen reden opgegeven voor de oprichting, maar slechts medegedeeld: “Meermalen heeft zich te Middelburg de behoefte doen gevoelen aan doelmatige, zoogenaamde Volksvermaken; dikwerf is die zaak breedvoerig besproken; nimmer heeft men evenwel pogingen aangewend, om eenige vereeniging ter bevordering daarvan tot stand te brengen”, GA Middelburg, arch. *Uit het Volk – Voor het volk*, inv. nr. 8. Daarentegen geeft het eerste jaarverslag onder andere als motief: “Al war schoon en goed en edel is, mag niet meer het uitsluitend eigendom zijn van enkelen, maar moet gezien, gehoord en opgemerkt kunnen worden door allen”, *Eerste verslag van de vereeniging tot het regelen en bevorderen van volksvermaken te Middelburg*, p. 2-3, GA Middelburg, arch. *Uit het volk – Voor het Volk*, inv.nr. 2.

ambachts- en dienstbaren stand, van tijd tot tijd eenige uitspanning te verschaffen⁹⁴. De redactie van de Goessche Courant hoopte niet alleen dat “allen, die het met de volksopvoeding wel meenen” zouden toetreden, maar stelde ook vast “het volk zelf, dat nu zoo dikwijls, bij gebrek aan wat beters, betreffelijk groote uitgaven doet voor wat geen genot is, thans in de gelegenheid is, om door kleine geldelijke opoffering wezenlijk te genieten⁹⁵. De contributie voor het lidmaatschap bedroeg f 1,20⁹⁶. De vereniging hoopte dat hele gezinnen lid zouden worden⁹⁷.

Door “Een vriend van volksvermaken” werd in een ingezonden stuk in de Goessche Courant erop gewezen hoe belangrijk het was dat men een *vereniging* had opgericht. Hij deelde mee dat er nogal wat tijd besteed was aan het vaststellen van de artikelen van het reglement, “die men meende niet nauwkeurig en voorzichtig genoeg te kunnen wikken en wegen, omdat van den geest die ze ademden, ook de geest, en bijgevolg de bloei der vereeniging afhing”. Er waren mensen, schreef hij vervolgens, “die meenden dat de minder bevoorregte ingezetenen, niet mede moesten betalen voor de feesten die ze zouden genieten. De zoogenaamde *grootte lui* (een lelijke en onjuiste uitdrukking), moesten (...) die feesten uit eigen zak betalen en de minder gegoede daarop als het ware tracteren”. Dit zou echter betekenen dat “het al of niet gegeven worden van volksfeesten af zou hangen van de liefhebberij van die grootte lui”. Het lidmaatschap van een vereniging, waarin de leden het bestuur kunnen kiezen en dat eventueel kunnen afzetten voorkomt dat. “Thans geeft het volk zelf de feesten (...) en zoolang zij [de leden] daarvoor een dubbeltje in de maand over hebben, zullen die feesten nu en dan gegeven worden. (...) Bovendien moet men niet vergeten dat ook de minder bevoorregten niet van een aalmoes houden, en dat zou het toch zijn wanneer de meer bevoorregten hun nu en dan een feest gaven, terwijl thans geen feest van het comité voor

94. G.Crt. 16-7-1867. Het doel van de vereniging komt vrijwel overeen met dat van de vereniging in Middelburg. Artikel 1 van het Middelburgse reglement luidde: “Het doel der vereeniging is, Middelburg's ingezetenen, voornamelijk den handwerksman en den dienstbaren stand, door muzikuitvoeringen, tentoonstellingen, voorlezingen en anderszins, nu en dan aangenaam en nuttig bezig te houden en daardoor den smaak voor al wat schoon en edel is aan te wakkeren”, *Eerste verslag van de vereeniging tot het regelen en bevorderen van volksvermaken te Middelburg* [1865-1866], p. 4 n. 1, GA Middelburg, arch. Uit het volk – Voor het volk, inv.nr. 2. Zie voor (een gedeelte van ?) het reglement van de Middelburgse vereniging, F. Nagtglas, *Iets over volksvermaken*. Amsterdam enz. 1866, p. 55-56.

Deze groeperingen behoorden volgens de Goessche Courant in het bijzonder tot “die standen der maatschappij, voor wie schier alles ontoegankelijk is, wat voor de meer bevoorregten genot oplevert”, G. Crt. 8-2-1867, tevens gecit. A.J. Barth e.a., *Inventarissen van kleinere archieven berustend in het gemeentearchief van Goes*. (Goese Inventarissen nr. 4). Goes 1984, p. 25. Ook in Middelburg meende men dat “dat deel der bevolking steeds onmagtig” was “om zich zelven een rein genot te verschaffen en steeds geroepen om werkzaam te zijn”, *Eerste verslag van de vereeniging tot het regelen en bevorderen van volksvermaken te Middelburg* [1865-1866], p. 2, GAM arch. Uit het volk – Voor het volk, inv.nr. 2.

95. G.Crt. 8-2-1867.

96. Notulenboek, oprichtingsvergadering op 31-1-1867.

97. G.Crt. 12-2-1867.

volksvermaken uitgaat of de leden kunnen zeggen: het is *mijn* feest, ik heb er voor betaald!"⁹⁸.

Deze opzet werkte echter niet. In 1875 stelde de voorzitter vast "dat niet allen toetreden, die leden konden zijn"⁹⁹. De eerste aanwijzing daarvoor dateert al uit 1872. In zijn antwoord op de door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gehouden landelijke enquête naar de levensomstandigheden de arbeiders schreef het departement Goes onder andere: "Het hier bestaande Comité voor *Volksvermaken* heeft op allerlei wijze beproefd om den arbeidenden stand eene aangename en nuttige uitspanning te verschaffen. (...) Nogtans durft het Comité niet beweerden metterdaad geslaagd te zijn, daar van de 500 leden (die slechts 10 Cts per maand hebben bijgedragen) nauwelijks 1/5 tot den arbeidenden stand behoort, en de arbeidersvrouwen schier nooit aan de vermaken deelnemen"¹⁰⁰. De vereniging voor volksvermaken zelf erkende dit het duidelijkst in het jaarverslag over 1883/1884, waarin werd vastgesteld dat "de vereeniging zoo weinig aan haar doel beantwoordt en eigenlijk nimmer beantwoord heeft. Leest men art. 1 van het reglement, dan zal men moeten erkennen, dat de handwerksman en de dienstbare stand, welke categorieën men zich in dat artikel voornamelijk voorstelde tot een beter en nuttig vermaak op te leiden en op te wekken, onder de leden der vereeniging al zeer schraal vertegenwoordigd zijn. 't Is niet wat men in den regel het 'volk' noemt, dat van de feesten gebruik maakt"¹⁰¹.

Dit geringe enthousiasme van de zijde van het "volk" werd binnen het bestuur van de vereniging voor volksvermaken niet of nauwelijks begrepen. "De contributie is zoo gering, dat nagenoeg ieder lid konde zijn"¹⁰², meende de voorzitter in 1890. In de hoogte van de contributie lag echter niet de (enige) oorzaak van het wegblijven van de groeperingen die men wilde bereiken. Het hierboven genoemde rapport van het departement Goes van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gaf daarvoor nog een andere reden op. "Het vooroordeel tegen alle vermaak als hemelbergende zonde, is nog niet

98. G.Crt. 12-11-1867. Het is duidelijk dat de auteur een voorstander was van de zgn. 'self-hulp'. Vgl., "het zich zelf verschaffen van eenig aesthetisch genot (bevordert) het gevoel van eigenwaarde", *Vierde verslag van de vereeniging: 'Uit het volk - Voor het volk te Middelburg* [1868/1869], p. 3, GAM arch. *Uit het volk - Voor het volk*, inv.nr. 2.

99. G.Crt. 29-7-1875.

100. Archief dept. Goes van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, inv.nr. 25, kopij van het antwoord, dd. 13-3-1872, op de enquête van 1872, p. 5. Te controleren valt deze bewering niet, aangezien de ledenboeken pas beginnen in 1876 en de kohieren van de Hoofdelijke Omslag, onmisbaar voor het vaststellen van de sociaal-economische positie, pas beschikbaar zijn vanaf 1882, zie ook hierboven n. 75 en 76. Ik heb echter niet meer dan het vermoeden dat de schatting van 20 % aan de hoge kant was. In 1872 telde de vereniging inderdaad 483 leden, *Jaarverslag van den toestand der gemeente Goes over het jaar 1872*, p. 42.

101. Archief Volksvermaken inv.nr. 5, ook geciteerd in A.J. Barth e.a. *Inventarissen van kleinere archieven berustend in het gemeentearchief van Goes*. (Goese Inventarissen nr. 4) Goes 1984, p. 25.

102. Notulenboek, vergadering van 2-8-1890.

overwonnen!". Het voert te ver hier nader in te gaan op deze houding van de orthodoxe protestanten in Goes, want op deze bevolkingsgroep doelt de schrijver ongetwijfeld. Ik volsta met erop te wijzen dat een dergelijke interpretatie paste in het wereldbeeld van de maatschappelijke bovenlaag, waarin de tegenstelling op politiek en cultureel gebied tussen liberalen en orthodoxe protestanten een belangrijke plaats innam. Maar deze deed onvoldoende recht aan de werkelijkheid¹⁰³.

Dit blijkt uit de oprichting, in hetzelfde jaar 1872, van een vereniging met de naam *Leve de vrijheid*. "Deze vereniging heeft ten doel het geven van Volksvermaken voornamelijk voor den 'minderen man'", zoals zij zelf in een advertentie bekend maakte¹⁰⁴. Men zou verwachten dat de contributie voor het lidmaatschap van deze vereniging lager was dan die van de eerder opgerichte vereniging voor volksvermaken. Het omgekeerde is het geval: de contributie bedroeg niet 10, maar 15 cent per maand¹⁰⁵. Men ontkomt er niet

103. Vgl., "het volk dient niet gezien te worden als een ongedifferentieerde massa; deze vertekening treft men nogal eens aan in door de elite samengestelde bronnen", Helle G. Snell, *Van de nood een deugd gemaakt. De huisvljtbeweging op het Deense platteland..* Grafiet 3 (1982-83) p. 35.

104. G.Crt. 14-5-1872. De ondertekenaars van de advertentie, M.S. Barkelau, president en H. Clement, secretaris, waren resp. borstelmaker/koopman en kroeghouder/barbier. De overige bestuursleden, genoemd in het 'Regelment' van de vereniging, J.H. Enters, J. Staf en J. Nagelkerke, waren resp. postbode, smid en smid of kleermaker (in dit geval is de identificatie niet met zekerheid te maken). Alleen van J.H. Enters is bekend dat hij in 1875 aangeslagen werd in de toenmalige vierde (later tweede) klasse van de Hoofdelijke Omslag, met een geschat inkomen van f 301-350, Lijst der ingediende bezwaarschriften tegen den aanslag in den Hoofdelijken omslag, Relatieven Notulen Gemeenteraad 1875 nr. 300. Men mag hieruit opmaken dat in ieder geval de bestuursleden van deze vereniging niet tot de onderste laag van de samenleving behoorden.

In art. 1 van dit eerder genoemde reglement stelde men zich voor "om een Algemeen vermaak in het midden te brengen, dienende tot een genoeglijk samenzijn". De contributie zou "een of meermalen in een jaar worden aangewend tot het verkrijgen van een aangename avond", art. 14, Relatieven Notulen Gemeenteraad 1872 nr. 356. Ik dank F.H. de Klerk voor de verwijzing naar dit stuk. De vereniging trad, zoals uit het bovenstaande blijkt, niet in de openbaarheid. In het Gemeenteverslag van 1872 werd zij omschreven als "Eene vereniging voor volksvermaken met 73 leden, die echter geene feesten organiseerde", *Jaarverslag van den toestand der Gemeente Goes over het jaar 1872*, p. 42. In later jaren stelde het gemeenteverslag het ledental onveranderd op 36, *Jaarverslag* [enz.] 1873, p. 66, 1874, p. 43, 1875, p. 75. Na dit laatste jaar volgt geen opgave meer van het aantal leden.

105. Art. 2 van het 'Regelment' van 'Leve de vrijheid', Relatieven Notulen Gemeenteraad 1872 nr. 356.

aan hierin, evenals in de naam de van vereniging zelf, een uiting van protest of verzet te zien jegens de vereniging voor volksvermaken. Degenen die zich tot deze vereniging aangetrokken voelden waren ongetwijfeld niet bereid, ondanks het eerder genoemde streven van de vereniging om deze indruk te vermijden, zich van hogerhand te laten betuttelen^{105a}. Het lijkt echter aannemelijk dat een andere, eveneens niet eenvoudig expliciet onder woorden te brengen houding, nl. sociale drempelvrees of het besef van standverschil, misschien wel de belangrijkste oorzaak was van de terughoudendheid van het "volk".

Voor dergelijke gevoelens bestond wel enige grond. In het eerder genoemde jaarverslag over 1883/1884 werd onomwonden vastgesteld: "De vereniging is sinds haar bestaan eene verzameling van goeuden en burgers en hunne gezinnen, die zich zelven eenige uitspanning trachten te bezorgen"¹⁰⁶. De eerder vermelde gegevens over het ledenbestand bevestigen dit grotendeels. Hoe open de leden van de aangeduide maatschappelijke groeperingen stonden tegenover sociaal lager geplaatsten valt moeilijk na te gaan. Maar er zijn enkele aanwijzingen dat niet alle leden meenden dat de vereniging te kort schoot, nu de beoogde doelgroep in zo betrekkelijk geringe mate bereikt werd.

Toen de commies bij de posterijen P.C.N. Eicholtz in 1878 lid werd van het bestuur deelde hij mee "zijne benoeming alleen te hebben aangenomen met 't voornemen om te trachten volksvermaken op een ander terrein te brengen dan het nu is. Volgens zijn inzicht ligt het niet op den weg van volksvermaken om amusementen te bezorgen aan de goeode burgerij of aan de dames en heeren van Goes, maar moet men trachten dat niet uitsluitend deze verschijnen, wanneer volksvermaken iets ten beste geeft, maar moet men bovenal trachten het den minderen man aangenaam te maken en er voor te zorgen dat deze zich op zijn gemak voelt". Zijn medebestuurder, de koffiehuishouder H.J. Molhoek, diende hem van replek met een even uitgesproken, tegenovergesteld standpunt. Hij kon "zich vooralsnog niet met dat denkbeeld vereenigen, en ofschoon de uitdrukking plebs wel wat kras vindende, acht hij zich niet geroepen daarvoor te werken, zullende dat werk zeer moeilijk en tevens zeer ondankbaar zijn. Hij acht het wenschelijker te handelen in de geest der goeode burgerij"¹⁰⁷. Hier botsten twee verschillende visies op de taak

105a. De Nieuwe Goessche Courant gaf als naam van de vereniging "Vrijheids vermaak" op, "ten doel hebbende, bij voorkomende volksvermaken, ook door den minderen man hieraan zou kunnen worden deelgenomen, aangezien bij zoodanige gelegenheden 'de mindere man', h.i. op den achtergrond wordt geplaatst. Een zestigtal hebben zich reeds als leden verbonden, waaronder vele leden der vereeniging voor Volksvermaken", N.G.Crt. 7-5-1872.

106. Archief Volksvermaken inv.nr. 5.

107. Notulenboek, vergadering van 8-8-1878. In 1882 werd binnen het bestuur gesproken over de vraag of de plaatsen voor het St.Nicolaasfeest besproken moesten worden of zouden worden verloot. Eicholtz was daar tegen want hij wilde "dat de leden pête-mêle komen te zitten, hetgeen bij een verloting wel eens niet het geval zou kunnen zijn", Notulenboek, vergadering van 21-11-1882.

van de vereniging. Enerzijds het standpunt dat de vereniging er uitsluitend was voor de leden, anderzijds de opvatting dat men zich ook diende in te zetten voor hen die geen lid waren of konden zijn. In 1882 deed zich opnieuw een dergelijk conflict voor. Op de algemene vergadering van dat jaar stelde de houthandelaar S. Dekker Jz. voor dat de vereniging “volksconcerten [zou geven] op zoodanige plaats en tijd, dat de mindere man er van kan genieten. Ook niet leden moeten er van kunnen profiteren. De vereeniging moet niet alleen zijn voor hen die contributie betalen kunnen”. Het bestuur reageerde hierop terughoudend, met het argument dat “men de kosten daarvoor toch niet kan dragen door de leden eener vereeniging, die onderling voor hun eigen genoeg de gelden bijeenbrengen”¹⁰⁸. In 1884 bleek het mogelijk een compromis te bereiken tussen beide opvattingen. Om het meer in overeenstemming te brengen met “den geest der Vereeniging” werd artikel 1 van het reglement toen als volgt gewijzigd: “Het doel der vereeniging is feesten te geven aan de leden en volksfeesten te organiseeren”¹⁰⁹. Het in 1887 gehouden St.Nicolaasfeest voor het ‘volk’ en andere openbare feestelijkheden waren een uitvloeisel van deze koerswijziging¹¹⁰.

Nam binnen het bestuur in de loop van de jaren tachtig de bereidheid toe om de door de vereniging georganiseerde evenementen open te stellen voor het volk, in de houding van een groot deel van de leden deed zich een omgekeerde ontwikkeling voor. Op de algemene vergadering van de vereniging voor volksvermaken in mei 1887 deelde voorzitter A.R. Breetvelt mee “dat bij hem de vraag is gerezen hoe het komt dat bij een feest, zooals b.v. het St.Nicolaasfeest (...) het ledental altijd toeneemt, terwijl zooals bij feesten in ruimeren zin en waarvan een ieder profiteeren kan, het ledental veeleer afneemt?”¹¹¹. Een dergelijke klacht was in de geschiedenis van de vereniging niet nieuw. Zij was ook al geuit op de algemene vergaderingen in 1883 en

108. Notulenboek, vergadering van 23-5-1882 en G.Crt. 25-5-1882. Of, zoals de secretaris notuleerde, “dat het geld der leden ook alleen voor de leden mag besteed worden”, Notulenboek, vergadering van 23-5-1882. De botsing tussen deze beide standpunten in de geschiedenis van de vereniging kan hier alleen aangestipt worden. Elders hoop ik daar uitvoeriger op in te kunnen gaan.

109. Notulenboek, vergadering van 24-5-1884. Met de reglementswijziging hoopte men te bereiken “dat werkelijk ‘het volk’ van de feesten genieten kan, terwijl reeds een plan om een werkelijk *Volks*-feest te geven bij het bestuur in overweging is”, Jaarverslag 1883/84, arch. Volksvermaken inv.nr. 5.

110. Naar aanleiding van het op de Grote Markt gehouden en dus door iedereen zichtbare turnfeest dat de vereniging in 1888 organiseerde schreef de Goesche Courant: “Het wakkere bestuur toont in den laatsten tijd meer en meer het oor te lenen aan den herhaaldelijk geuiten wensch, dat de feesten niet slechts voor de leden, maar in de eerste plaats voor *het volk* mochten gegeven worden en wij gelooven, dat inderdaad in die richting de taak der vereeniging ligt”, G.Crt. 16-8-1888. De ruimte ontbreekt hier om verder in te gaan op de manier waarop de vereniging aan dit beleid verder gestalte trachtte te geven.

111. Notulenboek, vergadering van 9-5-1887. Hij doelde op de feestelijkheden ter gelegenheid van de viering van de zeventigste verjaardag van koning Willem III in februari van dat jaar, waaraan de vereniging haar deel had bijgedragen in de vorm van een, niet alleen voor de leden van de vereniging toegankelijk, avondconcert en van hulp bij de gehouden optocht.

1884¹¹². In 1893 werd tijdens een algemene vergadering onomwonden gesproken over de negatieve houding van de leden. De boekhandelaar A.C. Boluyt vroeg aan de penningmeester: "welke leden zijn het die bedanken; is het de gewone burger of wel de meer gegoede?". Hij kreeg als antwoord "dat het voor het merendeel de burgerij is die bedankt". Boluyt betreurde het ledenverlies, "daar hij zoo gaarne had gezien, dat de gezeten burger ook iets over had voor den minder bedeelde; ons lidmaatschap moet niet alleen zijn ten genoegte van ons zelve, maar meer nog in het belang van het volk". Maar tot een verandering in de houding van het bestuur leidde dit gegeven niet. Boluyt was ervan overtuigd "dat de Vereeniging op den goeden weg is, door zich meer dan tot heden bezig te houden met dat deel van het volk, dat geen gelden kan beschikbaar stellen voor uitspanning"¹¹³.

Deze politiek had ook gevolgen voor het St.Nicolaasfeest. Men besloot in 1893 en de jaren daarna dit feest niet meer te houden, niet alleen om financiële redenen, maar ook omdat, zoals gezegd, "er een streven bij het comité bestaat, meer op ander terrein werkzaam te zijn"¹¹⁴. In 1893 hield men geen St.Nicolaasfeest "als gevolg van een vroeger genomen besluit, doch daarvoor in de plaats trad de afdeling 'Floralia'"¹¹⁵. Het bestuur beschouwde dit als een "echte volkszaak"¹¹⁶. Dit initiatief sloeg inderdaad aan bij degenen die men wilde bereiken, maar zoals te verwachten was bleef de steun van de beter gesitueerden uit¹¹⁷. Mede hierdoor was de vereniging ten dode opgeschreven. Op de op één na laatste algemene vergadering kon de voorzitter dan

112. "Velen toch worden eerst lid bij het begin van ieder feest, ja velen zelfs op de avond van het feest zelve, om zoo spoedig mogelijk weer op te houden lid te zijn. (...) Bij elk feest toch ziet men deze personen zich wederom aanmelden en het is alleen om van de feesten te kunnen profiteeren, geenszins om de vereeniging te helpen steunen en instandhouden", Jaarverslag 1882/1883, arch. Volksvermaken inv.nr. 5. "Het ledental nam af; dientengevolge waren de inkomsten ook weer minder en het is is hier herhaaldelijk opgemerkt: hoe minder feesten, hoe minder leden. Op zich zelf is dit te begrijpen. De leden wenschen 'waar' voor hun geld. Toch is het te betreuren, dat zoovelen zich zoo spoedig aan het doel der vereeniging onttrekken, in plaats van door lid te blijven haar te helpen op zuiveren financieelen voet te komen en hare herleving op grootere schaal mogelijk te maken", Jaarverslag 1883/1884, *ibid.* Bedroeg het aantal leden van de vereeniging in 1884 452, in 1889 waren er nog 358 leden, in 1890 297, in 1891 277, in 1893 154 en in 1896 86.

113. Notulenboek, vergadering van 30-5-1893. Of, zoals de waarnemend voorzitter A.R. Breetvelt het uitdrukte: "Men wil nl. vooral in het belang van dat deel der burgerij, dat om financiële reden geen lid onzer vereeniging kan zijn, optreden, en hoopt daarvoor de noodige steun bij de burgerij te vinden", *ibid.*

114. "Ook het St.Nicolaasfeest moest [in 1894] achterwege blijven uit gebrek aan financiële krachten", G.Crt. 11-7-1895 en Notulenboek, vergadering van 30-5-1893.

115. Notulenboek, vergadering van 29-5-1894. Een eerdere poging om een afdeling Floralia op te richten, in 1876-77, was mislukt, zie bv. G.Crt. 21-4-1877. Op de Floralia-beweging, het streven het 'volk' te doen toenemen in zedelijk en esthetisch gevoel door het in de gelegenheid te stellen bloemen en planten te kweken, hoop ik in een eerstvolgende publicatie nader in te gaan.

116. Notulenboek, vergadering van 29-11-1894.

117. "Onder de kwekers zijn er velen uit den minder gegoeden stand en kinderen", G.Crt. 27-8-1896. "Wel vond zij vooral bij het meer gegoede publiek nog niet dien steun, waarop zij bepaaldelijk recht heeft", Notulenboek, vergadering van 9-7-1895.

ook alleen maar vaststellen “dat deze Vereeniging niet meer die steun geniet bij het gegoede deel der burgerij, waarop zij vroeger kon rekenen”¹¹⁸.

Samenvattend kan men zeggen dat de feitelijke afwezigheid van het “volk” op de St.Nicolaasfeesten van de vereniging voor volksvermaken enigszins te begrijpen is. Om uiteenlopende redenen konden of wilden mensen uit lagere maatschappelijke groeperingen dit feest en ook andere door de vereniging georganiseerde evenementen niet bezoeken, terwijl omgekeerd bij een deel van de (bestuurs)leden van de vereniging uitgesproken bezwaren tegen hun aanwezigheid bestonden. In de loop van de jaren tachtig krijgt de andere, al langer in de vereniging bestaande, stroming in het bestuur echter de overhand en ontstaat er een duidelijke opening naar het “volk”. Deze kreeg o.a. gestalte in het éénmalige St.Nicolaasfeest voor het volk, dat echter wel gescheiden van de gewone feestavond voor de leden werd gehouden. Met deze koerswijziging konden niet alle leden instemmen, zoals blijkt uit de geleidelijke leegloop van de vereniging. Deze leidde uiteindelijk tot de opheffing van de vereniging in 1897.

Met de ontwikkeling die de St.Nicolaasfeesten doormaakten was niet iedereen in Goes gelukkig. Een aanwijzing daarvoor zou men kunnen zien in de opmerkelijke opbloei in de jaren tachtig van nog een ander St.Nicolaasfeest, nl. dat voor arme schoolkinderen. Voor een goed begrip van de St.Nicolaasfeesten van de vereniging voor volksvermaken is het nodig ook aan dit andere feest enige aandacht te schenken.

De St.Nicolaasfeesten voor arme schoolkinderen

De eerste tekenen van onvrede binnen de vereniging voor volksvermaken met het St.Nicolaasfeest en in het bijzonder met de daarvan deel uitmakende tombola dateren uit 1883. In het jaarverslag stelde de voorzitter weliswaar vast dat de tombola “de groote trekpleister tot het bijeenhouden onzer leden” is, maar hij voegde daar “tusschen twee haakjes gezegd” aan toe: “al is dit gezegde niet vleierend voor een groot deel hunner, het is er niet te minder waar om”¹¹⁹. Binnen het bestuur was de afstand tot het eigen feest zo groot geworden, dat het zelfs voorstelde het St.Nicolaasfeest dat jaar niet te houden. Op de algemene vergadering van mei 1883 werd dit plan door de aanwezige (negen) leden met applaus begroet en één van hen liet weten “dat het comité zich daarmee in goede richting bewoog: ‘te lang was het St.Nico-

118. Notulenboek, vergadering van 8-9-1896. Het bestuur kon de moed niet meer opbrengen om weer bij de burgerij aan te kloppen, “daar het meer en meer blijkt, dat alleen dan gegeven wordt als er ook wat te profiteren valt, en voor algemene feesten de beurs gesloten blijft”, *ibid.*

119. Jaarverslag 1882/1883, arch. Volksvermaken inv.nr. 5. Vgl. de “wijsgerige beschouwingen” die men volgens de Goesche Courant van 11-12-1884 aan de populariteit van de tombola zou kunnen wijden.

laasfeest *het feest der vereeniging geweest*”¹²⁰. Naast ‘practische’ bezwaren tegen de tombola¹²¹, waren er ook principiële.

Deze worden, merkwaardig genoeg, in de bronnen slechts één keer uitgesproken, en wel in een eind oktober 1883 ingezonden stuk van de hoofdonderwijzer A. van Schelven. Deze was in dat jaar enige tijd voorzitter van de vereeniging voor volksvermaken geweest. Hij vermoedde dat er dat jaar, ondanks het zomerfeest, toch wel weer een St.Nicolaasfeest “met daaraan onafscheidelijke tombola” zou worden gehouden. Hij stelde nu het volgende voor. “Zouden in afwijking van andere jaren voornamelijk de meergegoeden onder de leden dit jaar niet in plaats van een prijs te *halen* er een willen *brenge*n ? (...) het St.-Nicolaasfeest zal daardoor aan kleine en groote *behoef*tigen ten goede kunnen komen en zoo meer aan zijne bestemming beantwoorden. Het merendeel der leden toch heeft in den huiselijken kring gelegenheid te over voor St.-Nicolaasavondpret, zouden zij nu ook niet willen medewerken om ook in onze achterbuurten, bij de ‘smalle gemeente’, eenig genoegen teweegtebrenge(n)?”¹²². De redactie van de Goesche Courant achtte het terecht nodig hierbij een kanttekening te plaatsen. “Wij begrijpen de bedoeling van den heer Van Schelven niet recht. Worden de prijzen voor de ‘tombola’ gebracht, dan worden zij weder door de *leden* getrokken, en de ‘smalle gemeente’ is nu eenmaal geen lid van de Vereeniging voor Volksvermaken”. Het plan zou alleen zinnig zijn “als de voorwerpen werden afgestaan om uitgereikt te worden aan kinderen van niet-leden”.

In hetzelfde nummer van de Goesche Courant stond nog een ingezonden stuk, dat precies in deze aangegeven richting wees. Jhr. M.J. de Marees van Swinderen wees op een voorstel gedaan in de Middelburgsche Courant van de dag daarvoor¹²³, “dat in beginsel de sympathie van ieder weldenkende verdient, namelijk om den kinderen van onze minder door de fortuin bedeelde natuurgenooten een prettig St.-Nicolaasfeest te bereiden”. Hij herinnerde er

120. G.Crt. 2-6-1883. Toch werd er dat jaar wel een St.Nicolaasfeest gehouden, maar nu met minder prijzen voor de tombola. Dat bleef niet zonder gevolg. “Zelfs het St.Nicolaasfeest lokte minder leden dan vroeger. Wij leiden er uit af dat de ‘trekpleister’ van hare kracht gaat verliezen, wellicht omdat de financiën niet toelieten veel ‘zalf’ aan te brengen”, Jaarverslag 1883/1884, arch. Volksvermaken inv.nr. 5.

121. Vgl. hierboven noot 35.

122. G.Crt. 27-10-1883.

123. “Sint Nicolaas met zijn overvloed voor deze maar ook met zijn tekortkoming voor gene. En de goede bisschop had het wel anders gewild. Hij had in elk gezin den kleinen vreugde willen bereiden, maar hoevelen zijn er vertegenwoordigers van het volk, waarvan De Genestet in zijn Sint Nicolaas-avond zegt. ‘Dat met een ziekelijk oog komt op uw lekkers azen, En met zijn bleeken neus kleeft aan de winkelglazen’. Welnu, zou daaraan niets te veranderen wezen? (...) Zou zich nu niet in elke gemeente, uit elke wijk, een paar personen of uit elke buurt één bewoner zich kunnen vereenigen tot eene commissie, welke een beroep deed op alle inwoners, die jaarlijks het Sint Nicolaasfeest met hunne kleinen vieren, om haar te geven wat nog goed en netjes is van vroegere geschenken, die op het punt staan van wêer door nieuwe te worden vervangen en dus overbodig zijn”. De redactie tekende zelf aan dat zij dit voorstel niet zelf had bedacht, maar dat het afkomstig was van “den goeden kennis die ons, ongeveer een jaar geleden, erover sprak”, Middelburgsche Crt. 26-10-1883.

aan dat hij al een jaar tevoren in dezelfde krant¹²⁴ een verslag had gegeven van het Sinterklaasfeest op de bewaarschool aan de Beestenmarkt in Goes en naar aanleiding daarvan had voorgesteld “om ook op de lagere scholen, door kinderen van minvermogenden bezocht, St.-Nicolaas zijn intrede te laten doen”. Hij meende dat er nu, eventueel met hulp van de vereniging voor volksvermaken – “Kan ‘Volksvermaken’ op eenige andere wijze beter, dan door den kinderen *uit het volk* genot te verschaffen, toonen zijn roeping te begrijpen?” – iets diende te gebeuren. Op zijn initiatief ontstond er een commissie die samen met “eenige dames” de organisatie ter hand nam van “een St.Nicolaasfeest voor kinderen van on- en minvermogenden”¹²⁵, dat wil zeggen voor “al de kinderen van 6-12 jaren op de scholen C en D, benevens die van de Bijzondere School in de Wijngaardstraat, van de R.K. School en van school B, voor zoover zij geacht kunnen worden daarvoor in de termen te vallen”. De commissie schatte hun aantal op 350. Dat het plan in goede aarde viel bleek uit het feit dat de commissie minstens f 318,65 aan financiële bijdragen had ontvangen en daarnaast nog eens 305 voorwerpen die als cadeau konden dienen¹²⁶.

Het feest werd op 5 december gehouden, ’s middags van één tot vijf uur in de concertzaal van de sociëteit Van Ongenuchten Vrij. ’s Ochtends waren de geschenken voor de kinderen te bezichtigen, “die door de dames met smaak waren geëtaleerd”. De kinderen werden ’s middags in twee groepen binnengelaten, eerst die van zes tot negen jaar, daarna die van negen tot twaalf jaar. Sinterklaas was in eigen persoon op het feest aanwezig, na te paard te zijn aangekomen. De kinderen kregen een cadeau en snoep en werden ont-haald op chocolademelk en koek. Voor iedere groep werd tot slot een tombola gehouden¹²⁷. Enige contribuanten waren graag aanwezig geweest op het feest, maar de commissie stond dit niet toe. “Hoofdzaak moet blijven dat de

124. Middelburgsche Crt. 6-12-1882. Dit verslag was niet ondertekend en stond bij de gewone berichten. Er stond o.a.: “Het doet goed te denken, dat ook deze kinderen, wier ouders meestal niet in staat zijn zich op het St.Nicolaasfeest buitengewone uitgaven te getroosten, op dien kinderfeestdag een prettig avondje hebben. Zou het onuitvoerbaar zijn, ook op de lagere scholen voor min- en onvermogenden den eerwaarden Sint zijn intrede te laten doen? Men denke daarover eens een volgend jaar. Het comité tot wering van schoolverzuim zou op dien dag of daaromstreeks zijn feest kunnen stellen en de gemeente daartoe, zoo noodig, moeten meewerken. Het geld der gemeente kan voor zaken, die niet strikt noodzakelijk zijn, op veel minder nuttige wijze worden besteed dan aan het strooien van een handvol bloemen op het pad dier kleinen, welke, vergeleken met die der meergegoeden, zooveel missen, op een dag, dat de schrille contrasten, die de maatschappij oplevert, u dubbel zeer doen”, Middelburgsche Crt. 6-12-1882. Zie voor de laatste zinswending ook noot 1, waarin deze bijna letterlijk herhaald wordt.

125. G.Crt. 1-11-1883.

126. G.Crt. 20-11-1883.

127. G.Crt. 6-12-1883.

kinderen genieten”¹²⁸. Dat het feest een succes was blijkt wel uit de mededeling in de krant “dat sommige ouders hunne kinderen, terecht of ten onrechte gepasseerd wanen”¹²⁹.

Of behalve de kinderen van de openbare ook die van de protestantse en katholieke scholen aan het Sinterklaasfeest hadden deelgenomen is uit de bronnen niet op te maken¹³⁰. Hoe in confessionele, en in het bijzonder in behoudend-protestantse, kring over dit feest gedacht werd is niet geheel duidelijk. Toen in 1882 voor het eerst in de Middelburgsche Courant het voorstel tot het organiseren van Sinterklaasfeest werd gedaan, reageerde het orthodoxe Het Zuiden/Nieuwe Goesche Courant met enigszins gemengde gevoelens. Men was er niet tegen, maar zag er anderzijds toch een typisch liberale bevoordeling van het openbaar onderwijs in, omdat een subsidie door de gemeente niet werd uitgesloten¹³¹. In dezelfde krant verscheen echter een jaar later in de rubriek “Zeeuwsche Brieven”, weliswaar naar aanleiding van het in Middelburg opgerichte comité, een bijzonder sarcastische aanval op dit kinderfeest door ‘K.’¹³². Het is niet onwaarschijnlijk dat het daarin ingenomen standpunt ook in Goes opgeld heeft gedaan. Anderzijds is er een aanwijzing dat bij de mensen die geacht werden financieel bij te dragen aan het feest, ook in confessionele kring, dergelijke weerstanden niet zouden

128. De commissie meende “dat uit dat verlangen de waarheid bleek van het gevoelen eens Engelschen wijsgeers, dat er egoïsme, zij het van de beste soort, schuilt ook in onze edelste daden”, G.Crt. 20-11-1883. In het verslag in de krant van 6-12 wordt over de aanwezigheid van de gevers van bijdragen aan het feest niet gesproken.

129. G.Crt. 6-12-1883.

130. Misschien mag men uit deze stilte in de bron afleiden dat de kinderen van deze scholen inderdaad aanwezig waren. De weigering van de protestantse school om deel te nemen aan de door het (liberale) Comité tot wering van het schoolverzuim georganiseerde schoolfeesten werd in de Goesche Courant immers telkens breed uitgemeten. Op deze schoolfeesten hoop ik ik elders uitvoerig in te gaan.

131. “Dat er bloemen gestrooid worden op het pad der mingevoede kleinen zal wel niet gewraakt worden door ons, die met tal van geestverwanten in den lande druk in de weer zijn om de zondagschoolkinderen, zonder bezwaar van eenige openbare kas, allerwege te onthalen. Maar de ‘schrille contrasten, die de maatschappij oplevert’ zouden slechts te schriller worden, als de gemeentekas alweêr maar eens aangesproken moest worden voor tractaties op overheidsscholen”, Het Zuiden 7-12-1882.

132. “Nu willen, naar ik bemerk, genoemde dames en heeren die arme kinderen eens verrassen; het welk om twee redenen mooi en prijselijk is. Vooreerst omdat er liefde tot de armen uit spreekt, en in de tweede plaats omdat zij het zelve zullen bekostigen. Dit laatste vooral is een zoo verblijdend als ongewoon teeken des tijds; eene bepaalde schrede voorwaarts op den goeden liberalen weg. Z66 moesten de liberalen meer gaan doen, dat is inderdaad liberaal, wat ieder toestemt. Bovendien ligt hierin voor hen het voordeel dat het Sinterklaasfeest hoe langer hoe meer een tegenhanger, later plaatsvervanger van het kerstfeest wordt. Immers wanneer men het volk den godsdienst ontnemt moet er wat voor in de plaats komen om het arme, ledige menschenhart te vullen. Daarvoor kan nu Sinterklaas uitnemend dienst doen. Wat wij reeds jaren op het kerstfeest deden, beginnen de liberalen na te bootsen op dien onschuldigen Sinterklaasdag”, Het Zuiden 17-11-1883.

bestaan¹³³. Met enige voorzichtigheid kan dan geconcludeerd worden dat het initiatief van comité bijval vond in betrekkelijk brede kring.

Het St.Nicolaasfeest voor schoolkinderen was het eerste in een jaarlijkse reeks van dergelijke feesten, in ieder geval in de hier behandelde periode tot en met 1892. Ze zetten, zoals jhr. Van Swinderen al had aangegeven, op iets uitgebreidere schaal de traditie voort van de Sinterklaasfeesten op de bewaarschool¹³⁴. In later jaren zijn de verslagen in de kranten van het verloop van het kinderfeest zeer summier¹³⁵. Wel blijkt dat de kinderen in ieder geval vanaf 1888 niet meer onthaald werden in een zaal in de sociëteit. Het 'feest' bestond sindsdien uit het bezoek van de dames die met de commissie samenwerkten, vergezeld door een lid van die commissie, aan de scholen¹³⁶. Zeker vanaf 1890 zijn dat uitsluitend nog de openbare lagere scholen C en D¹³⁷. Daar kregen de kinderen de cadeautjes uitgereikt¹³⁸, waarvoor zij uiteraard dankbaar waren¹³⁹.

133. "Men schrijft uit Middelburg in het N.v.d.D.: Hoe tegenstrijdig vaak, partijgenooten, lieden van één richting, over eenzelfde zaak denken, leert ons wederom het onschuldig geval als het geven van een St.Nicolaasgeschenk aan arme kinderen. Hier en in Goes werden bijna gelijktijdig daartoe pogingen aangewend, en uit den aard der zaak allereerst bij de burgerij om ondersteuning aangeklopt. Met plezier openden de Goesenaren hunne beurzen en offerden mild, onverschillig of de gevers Katholiek, Christelijk-Historisch of Vrijdenkers waren. En wat geschiedt hier? Deze dagen kon men het onverkwikkelijk schouwspel genieten, dat van zekere zijde gewezen werd op anders, die in het gras scholen. Dit 'feest der liberalen' was niet zoo onschuldig als het er wel uitzag. Niet alleen dat het doel blijkbaar was het Kerstfeest te verdringen, maar ook nu alle godsdienst werd weggeredeneerd, dit feest tevens het middel was om 'het arm ledig menschenhart te vullen'", G.Crt. 24-11-1883.

134. In de bronnen heb ik maar één keer een beschrijving gevonden van het verloop van dit feest. "Ook op de bewaarschool op de Beestenmarkt had heden [5 december] het gebruikelijke St.Nicolaasfeest plaats. Het lokaal was netjes versierd en er prijkte een fraaie mastboom, versierd met prijzen. Een der helpsters had zich in de heilige van dezen dag gemetamorphoseerd en de kleinen waren natuurlijk zeer verrukt met de goede gaven die zij ontvingen", G.Crt. 6-12-1888.

135. "Het St.Nicolaasfeest van Zaterdag [5 december] is zeer naar genoegen van onze jeugd in den minder bevoorrechten stand afgeloopen", Volksblad 9-12-1885.

136. G.Crt. 6-12-1888.

137. Over de deelname aan het feest van de kinderen van de bijzondere scholen wordt de eerste jaren in de bronnen niet expliciet gesproken. De doelgroep wordt dan en ook later doorgaans slechts in algemene termen omschreven als "de kinderen van on- en minvermogenen", G.Crt. 1-11-1883, 6-12-1888, 7-12-1889, "onze jeugd in den minder bevoorrechten stand", Volksblad 9-12-1885, "onvermogene (school)kinderen", G.Crt. 13-11-1886, 30-11-1886, Middb.Crt. 6-12-1890, G.Crt. 6-12-1892, "arme kinderen", G.Crt. 12-11-1887, "de arme kleinen in deze gemeente", G.Crt. 20-11-1890. Vanaf 1890 blijkt pas duidelijk dat het feest alleen gegeven wordt aan de leerlingen van de openbare lagere scholen C en D, G.Crt. 6-12-1890, 8-12-1891, 6-12-1892. In 1891 krijgen ook de weeskinderen een cadeau, G.Crt. 8-12-1891. Of zij ook in eerdere jaren bij het feest betrokken waren is niet duidelijk.

138. Deze bestonden uit iets lekkers en geschenken als "een stuk speelgoed, een prentenboek" of "een naai- of werkdoosje", resp. G.Crt. 6-12-1890, 6-12-1892, terwijl de kinderen van school D bovendien nog een of meer kledingstukken kregen, G.Crt. 6-12-1888, 7-12-1889, 24-11-1892. De weeskinderen kregen in 1891 "een boekgeschenk" in plaats van een kledingstuk, G.Crt. 8-12-1891.

139. "Als naar gewoonte werd uit dankbaarheid door de kleinen een versje gezongen en een hoera voor de milde gevers aangeheven", G.Crt. 6-12-1892.

De organisatie van deze St.Nicolaasfeesten lag in de handen van een commissie. De initiatiefnemer jhr. De Marees van Swinderen vertrok al in 1884 uit de gemeente¹⁴⁰. Sindsdien trad de, op het gebied van de organisatie van feesten zeer actieve, gemeenteontvanger Z.D. van der Bilt La Motthe op als voorzitter van de commissie. Als secretaris zijn de namen bekend van L.A. Tindal Hallungius en A.S. Fransen van de Putte. Deze heren, en ook de anderen van wie de naam als lid van de commissie bekend is¹⁴¹, behoorden tot de hoogste laag in de Goese samenleving. Dat geldt ook voor de dames, die met de commissie samenwerkten¹⁴². In advertenties vroegen zij de inwoners geschenken af te staan voor het kinderfeest, en om aan de benodigde geldmiddelen te komen lieten zij een lijst ter intekening rondgaan¹⁴³. Daarnaast bedacht de commissie nog een ander middel om aan geld te komen. Zij organiseerde een speciale feestavond, een zogenaamde 'soirée', waarvan de opbrengt, na aftrek van onkosten, ten goede kwam aan het St.Nicolaasfeest voor de arme kinderen. Met deze soirées verscheen in Goes in de jaren tachtig als het ware nog een derde St.Nicolaasfeest ten tonele.

140. Hij was commies ter secretarie en werd in 1883 aangeslagen in de 13e klasse van de hoofdelijke omslag. Van 1883 tot 1884 was hij tevens redacteur van de Goesche Courant, zie H.P. Abrahams, *De pers in Zeeland 1758-1900*. [enz.] 's-Gravenhage 1912, p. 260.

141. Zie voor het voorzitterschap van Z.D. van der Bilt La Motthe, G.Crt. 3-11-1885, 6-2-1890, 20-11-1890, 24-11-1892. Hij was gemeenteontvanger, en bekleedde daarnaast een groot aantal andere administratieve functies. Ook op financieel gebied was hij actief. Hij werd vanaf 1882 in de 14e en vanaf 1889 in de 15e klasse van de hoofdelijke omslag aangeslagen. In het verenigingsleven van Goes heeft hij in de beschouwde periode meer functies bekleed dan enig ander. Volgens burgemeester Blaubeen was hij "de ziel van het gansche sociale leven in Goes, die bij alle feestelijkheden in onze stad deze zoodanig wist te regelen, dat een ieder daarmee ingenomen was", G.Crt. 30-6-1877. En over zijn rol bij de organisatie van de St.Nicolaasfeesten voor arme schoolkinderen schreef de krant dat hij "ook nu weder getoond heeft steeds bereid te zijn om aan de spits te staan, wanneer het geldt in onze gemeente ten nutte van anderen werkzaam te zijn", G.Crt. 19-11-1891.

De namen van de secretarissen worden vermeld in G.Crt. 15-11-1883, 3-11-1885 en 22-11-1887. Tindal Hallungius was adjunct-commies en woonde tussen 1880 en 1889 in Goes. Hij werd in deze jaren aangeslagen in de 20e en 21e klasse van de hoofdelijke omslag. Van A.S. Fransen van de Putte, geboren in 1867, werd in het bevolkingsregister geen beroep opgegeven. Hij verbleef in Goes, in deze jaren, tussen 1887 en 1890. Hij werd aangeslagen in de 8e klasse van de hoofdelijke omslag.

Andere leden van de commissie waren de gegoede koopman D. Hildernisse en de ingenieur bij rijkswaterstaat N.A.M. Van den Thoorn, G.Crt. 1-11-1883. Zij werden aangeslagen in resp. de 12-14de en 10-11de klasse van de hoofdelijke omslag.

142. Zoals mevrouw De Jonge van Ellemeet en mej. Van Heel, G.Crt. 19-11-1885 en 26-11-1887. De goeioedheid van de commissie blijkt b.v. ook uit het feit dat de leden steeds als 'dames' en 'heeren' worden aangeduid in de kranten, b.v. G.Crt. 6-12-1883, 5-11-1885, 30-1-1890. Dat de dames met een zekere mate van onafhankelijkheid tegenover de commissie optraden, kan men afleiden uit de dank die Van der Bilt La Motthe bracht "aan de dames, die tot dit weldadigheidsfeest het initiatief namen", G. Crt. 19-11-1891.

143. G.Crt. 19-11-1885, 26-11-1887, 12-11-1887.

De soirées van de Commissie voor het St.Nicolaasfeest voor arme schoolkinderen

In de hier onderzochte periode, tot en met 1892, werd zes keer een dergelijke soirée gehouden. Men vroeg een entreprijs, want dat was immers de opzet van de avonden, van 99 cent. Waarschijnlijk naar voorbeeld van het afzonderlijke St.Nicolaasfeest voor het volk, dat in 1887 georganiseerd werd door de vereniging voor volksvermaken, waren in 1887 en 1890 de generale repetities toegankelijk tegen de halve prijs. Ze begonnen meestal om half acht 's avonds en vonden plaats in de Schouwburgzaal van de sociëteit Van Onge-nuchten Vrij of in die van De Prins van Oranje¹⁴⁴. De zaal was waarschijnlijk ieder jaar versierd¹⁴⁵.

In hun programma vertoonden de soirées grote overeenkomsten met de St.Nicolaasfeesten van de vereniging voor volksvermaken. In 1885 bijvoorbeeld werd de avond gevuld met een uitvoering door vier "jongedames" van de, voor twee piano's gearrangeerde, *Krönungsmarsch* uit de opera *Der Prophet* van Meyerbeer, de voordracht van vier gedichten door mevrouw Lina Schneider¹⁴⁶, de opvoering van enkele toneelstukjes en een "duo comique", en het zingen van een drietal liederen. Z.D. van der Bilt La Motthe droeg het gedicht *Ab-el-Kader* van B. ter Haar voor en er waren enkele tableaux-vivants te zien, o.a. één getiteld *Sneeuwwitje*¹⁴⁷. Van de andere soirées is het volledige programma niet bekend, maar wel is duidelijk dat zij nage-noeg steeds opgebouwd waren uit de dezelfde elementen, nl. uit het "muzi-

144. De soirées werden gehouden op 27-11-1884, 30-11-1885, 25-11-1886, 1-12-1887 en 29-11-1887 (generale repetitie), 4-2-1890 (nog voor het St.Nicolaasfeest van 1889) en 3-2-1890 (generale repetitie), 18-12-1890 (uitgesteld in verband met het overlijden van koning Willem III) en 17-11-1891. In 1888 en 1892 gingen de soirées niet door omdat van voorafgaande jaren nog een voldoende bedrag had overgehouden. In 1888 voegde de commissie daar als argument nog aan toe: "Niet wetende wat de winter nog brengen zal, achtte men het beter ditmaal geen beroep te doen op den liefdadigheidszin onzer stadgenooten, van wie wellicht in het barre seizoen nog zooveel zal moeten gevraagd worden". En in 1892 kon men nog beschikken over "de gift van een kindervriend". Zie achtereenvolgens G.Crt. 25-11-1884, 26-11-1885, 13-11-1886, 22-11-1887, 30-1-1890, 16-12-1890 en Volksblad 17-12-1890, 19-11-1891, 6-12-1888, 24-11-1891.

145. "In de zaal was voor het tooneel eene guirlande van groen aangebracht, waarin een schild met de woorden: 'Hulde aan allen, die tot het welslagen dezer soirée medewerken'", G.Crt. 3-12-1887. In 1885 werd in de krant alleen gesproken over "de eenvoudig, doch net versierde zaal", G.Crt. 3-12-1885. En in 1886 luidde de tekst van het schild: "Hulde aan de Goessche burgerij en de vereeniging Hercules", die in dat jaar een bijdrage leverde, G.Crt. 4-12-1886.

146. Zij was van plan in de winter "zes voordrachten te houden, voornamelijk handelende over de nieuwere Duitsche letterkunde". Een abonnement kostte f 8,-, G.Crt. 12-11-1885. Hiervoor was waarschijnlijk te weinig belangstelling, want enige tijd later liet ze weten "verhinderd te zijn een letterkundige cursus te geven". Ze zou nu drie afzonderlijk toegankelijke lezingen geven, tegen f 1,- entree, G. Cr. 3-12-1885.

147. G.Crt. 3-12-1885.

kale gedeelte"¹⁴⁸, de opvoering van "toneelstukjes"¹⁴⁹ en de uitbeelding van tableaux-vivants¹⁵⁰. Aan de tableaux-vivants werd meegewerkt door leden van de gymnastiekvereniging Hercules; enkele jaren gaven zij ook gymnastiek-uitvoeringen ten beste¹⁵¹. In 1887 werd één keer een "kinder-operette" uitgevoerd, getiteld *Sneeuwwitje*¹⁵². De soirée van begin 1890 werd "met een geanimeerd bal besloten"¹⁵³.

Leken de soirées in hun programma veel op de St.Nicolaasfeesten van de vereniging voor volksvermaken, in een ander, belangrijk opzicht weken zij daar in deze tijd, de jaren tachtig weer van af. Op de enkele uitzondering in 1885 van mevrouw Lina Schneider na, werden zij steeds uitgevoerd door amateurs. En wel, voorzover men uit de bronnen kan opmaken, steeds door mensen die niet ver af stonden van de gegoede kringen waar de leden van de organiserende commissie uit voortkwamen¹⁵⁴. Het verbaast dan niet dat de 'columnist' van de Goesche Courant, "Adspirant²", schreef: "Het is zoo'n huiselijk idee, al die kennissen op het tooneel te zien. (...) Ik geef aan zulk eene uitvoering verre de voorkeur boven een tooneelvoorstelling van een bepaalden troep"¹⁵⁵. De commissie kon ook een beroep doen op enkele plaatselijke verenigingen. In 1886 en in 1890 werd de organisatie van de avond zelfs aan deze verenigingen gedelegeerd¹⁵⁶. Ook in een ander opzicht bestond er een verschil tussen de soirées en de St.Nicolaasfeesten van de vereniging voor volksvermaken. Ze waren, in de woorden van Z.D. van der Bilt La

148. G.Crt. 29-11-1884. Vgl. "eenige vocale en instrumentale muzieknummers", G.Crt. 19-11-1889; zie ook G.Crt. 6-2-1890.

149. G.Crt. 29-11-1884. Van een blijspel, G.Crt. 13-11-1886, van "het bekende blijspel van Glanor *Uitgaan*", G.Crt. 19-11-1889, van een "drietal toneelstukjes (o.a. *De Werkstaking, Hector*)", G.Crt. 6-2-1890.

150. "Van alles wat er te zien en te hooren viel – en dat was niet weinig – hebben zeker de tableaux-vivants het best voldaan", G.Crt. 29-11-1884. Zo ook op de soirée van december 1890, Middelburgsche Crt. 20-12-1890. Begin 1890 beeldde de gymnastiekvereniging Hercules, samen met twee dames, het tableau *Van der Werf bij het beleg van Leiden* uit, Middelburgsche Crt. 6-2-1890. Op het Sinterklaasfeest voor de kinderen van 1885 "werd den kinderen eene verrassing bezorgd door hun een der tableaux-vivants te vertoonen, welke op den feestavond zulk een succes hadden gehad", G. Crt. 8-12-1885. Afgaande op de kranteberichten was dit een éénmalige gebeurtenis.

151. G.Crt. 13-11-1886, 20-11-1890.

152. G.Crt. 1-12-1887.

153. Middelburgsche Crt. 6-2-1890.

154. Tijdens de soirée van 1884 waren het "dames en heeren, die (...) in de toneelstukjes zijn opgetreden" en aan het muzikale gedeelte van de feestavond in februari 1890 gaven "bekende personen hunne krachten ten beste", G.Crt. 29-11-1884 en Middelburgsche Crt. 6-2-1890. Hierboven kwam de voordracht door Z.D. van der Bilt Lamothe in 1885 al ter sprake.

155. G.Crt. 8-2-1890.

156. Nl. aan de gymnastiek- en schermvereniging Hercules, G.Crt. 13-11-1886, en aan de verenigingen Excelsior, Euphonia en Sparta, resp. zangvereniging, harmonie en gymnastiekvereniging, G.Crt. 20-11-1890. Afgezien van Excelsior stonden alle genoemde verenigingen in nauwe betrekking tot Z.D. van der Bilt La Motthe, die voorzitter van de commissie was. Hercules bedankte hem "voor de leiding bij de instudeering van hun toneelstukje ontvangen", G.Crt. 27-11-1886.

Motthe, "een publiek feest"¹⁵⁷, d.w.z. voor iedereen toegankelijk die de entreprijs wilde betalen. Afgaande op de verslagen in de kranten waren de avonden een groot succes¹⁵⁸ en beantwoordden zij ook in geldelijk opzicht aan hun doel¹⁵⁹.

Terzijde zij hier vermeld dat op de soirées, en in het bijzonder op de zelfvoldaanheid van de deelnemers, ook enige kritiek werd geuit. In de dagen voorafgaande aan de soirée van 1884 had de redacteur van de Goesche Courant "herhaaldelijk" de vraag gehoord "wat zij daarvan terecht zullen brengen". Deze vrees voor de kwaliteit van het gebodene werd inderdaad, althans voor de redacteur, bewaarheid, maar gezien het goede doel van de avond bedekte hij zijn kritiek, op verzoek, met de mantel der liefde¹⁶⁰. De columnist Adspirant² deed dat vijf jaar later niet. Hij was een warm voorstander van amateur-toneel, maar dan moest men wel goede stukken kiezen. "Dergelijke 'moppen' als het panopticum, zulke zinledige blijspelen als *Hector*, hoe verdienstelijk opgevoerd, behooren niet door volwassen ontwikkelde menschen ten tooneele te worden gebracht". En ook de uitvoering diende verantwoord te zijn. Pas dan "kan men eene opvoering geven, die werkelijk beantwoordt aan de eischen van beschaving en ontwikkeling, die men tegenwoordig terecht aan het tooneel stelt"¹⁶¹. Het is op z'n minst pikant dergelijke verwijten gericht te zien aan het adres van mensen die zichzelf zeker als zeer 'beschaafd' beschouwd zullen hebben.

Met deze opmerkingen maakte Adspirant² zich niet geliefd bij de commissie¹⁶². Door een anonieme correspondent uit Goes werd er zelfs in de Middelburgsche Courant op gereageerd. "Wie op zulk een prettig avondje verwacht de evenknieën van de acteurs en actrices van het Leidscheplein op te

157. G.Crt. 3-12-1887.

158. "De (...) zaal was te klein om het talrijke publiek te kunnen bevatten". Men moest zelfs mensen de toegang weigeren, G.Crt. 3-12-1885. "De sympathie, waarin de soirées voor het St.Nicolaasfeest voor arme kinderen zich hier ter stede mogen verheugen, maakte, dat gisteravond wederom geen plaatsje in de zaal onbezet was", G.Crt. 3-12-1887. Ook op de avond van de algemene repetitie van dat jaar was er een "stampvolle zaal" en gaf het publiek "daverende toejuichingen na afloop van ieder nummer van het programma", G.Crt. 1-12-1887. Soortgelijke beschrijvingen in G.Crt. 6-2-1890 en Middelburgsche Crt. 20-12-1890.

159. Van de feestavond van b.v. februari 1890 is bekend "dat het financiële doel meer dan bereikt wordt", Middelburgsche Crt. 11-2-1890.

160. "Reeds kort na den aanvang kregen wij de onaangename gewaarwording van eene onvoorzichtige belofte te hebben gedaan", en aan het eind van de avond was dat gevoel niet geweken. "Wij hebben ons namelijk laten bepraten om alle kritiek bij ons verslag achterwege te laten en toch, wat zouden wij gaarne in détails treden", G.Crt. 29-11-1884.

161. G.Crt. 8-2-1890. "Waarom vereenigt men zich niet onder goede leiding en doet men niet eene verstandige keuze uit het hedendaagsche repertoire of uit dat van vroeger tijden en besteedt men dan zijne krachten aan de degelijke instudeering van een paar stukken", *ibid.*

162. Hij was er zich van bewust "dat het oordeel van hen, die wel een min of meer werkzaam aandeel aan de soirée hebben genomen, minder gunstig voor mij luidde". Het ging hem er echter alleen maar om "eene kleine vingerwijzing te geven omtrent de richting, die ook het liefhebberij-tooneel dient in te slaan, wil het beschavend en ontwikkelend werken", G.Crt. 20-2-1890.

planken te zien, die doet beter met – thuis te blijven”¹⁶³. Blijkbaar was deze verdediging van de soirées voor meerdere uitleg vatbaar, want er volgde weer een reactie op in de Goesche Courant, in de vorm van een ingezonden stuk door ‘R’. Hij ergerde zich aan de toon en de woordkeus in het bericht in de Middelburgsche Courant. Daarin zag hij een poging de soirées belachelijk te maken. De anonymus had b.v. geschreven: “Eenige weldenkenden organiseren een kinderfeestje; zij doen een zonnestraaltje vallen in de huizen van minderbedeelden; zij zijn gelukkig en maken anderen gelukkig”. Om voor dat doel aan geld te komen houden zij “eene soiree, d.i. een prettig avondje, eene gelegenheid om eens uit te gaan, om eens te lachen, kortom een avond zooals men er wel ettelijke meer in het jaar zou wenschen, omdat men elkaar eens ontmoet en gezamenlijk zich amuseert”. De uitvoerenden verdienen daarom geprezen te worden; zij hebben “hunnen standgenooten een prettigen avond bezorgd en tegelijk hun minder bedeelden stadgenooten hun lot wat dragerlijker gemaakt”¹⁶⁴. ‘R’ stoorde zich nu aan de term “prettig avondje” en aan “de fijne onderscheiding tusschen stand- en stadgenooten”¹⁶⁵. Deze gevoeligheid legt ongewild het enigszins ambivalente karakter van de soirées bloot. De initiatiefnemers van het Sinterklaasfeest voor arme kinderen hadden in dit opzicht een zuivere koers willen varen door de aanwezigheid van toeschouwers bij de uitreiking van de geschenken niet toe te staan. Hierboven kwam al ter sprake dat dit gezichtspunt niet door iedereen gedeeld werd. Ook ten aanzien van de soirées was men zich blijkbaar in meerderheid niet bewust dat er een spanning bestond tussen de omstandigheden die tot de organisatie van deze feesten noopten en het plezierige karakter van de avonden. Zonder omhaal schreef de redactie van de Goessche Courant naar aanleiding van de soirée van 1885: “Op deze wijze is een St. Nicolaasfeest voor de kleinen tevens eene uitspanning voor de groteren”¹⁶⁶. Men meende eenvoudig dat het middel aan het doel beantwoordde. De indruk dat de organisatie van deze soirées een duidelijk ‘elitaire’ bezigheid was wordt door deze incidenten in de kranten versterkt.

Conclusie: de situering van de St.Nicolaasfeesten in de Goese samenleving

Het bovenstaande is als volgt samen te vatten. Vanaf het eind van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig beginnen de St.Nicolaasfeesten van de vereniging voor volksvermaken van karakter te veranderen. Niet langer staan deze avonden in het teken van het streven de ‘mindere man’ in contact te brengen met ‘beschaafd’ vermaak. Dat had ook weinig zin, want mensen die

163. Middelburgsche Crt. 11-2-1890.

164. Middelburgsche Crt. 11-2-1890.

165. G.Crt. 13-2-1890.

166. G.Crt. 3-12-1885.

tot het 'volk' gerekend konden worden zaten immers niet of nauwelijks in de zaal. Uit de programma's van de feesten kan men veeleer afleiden dat het bestuur er voortaan op uit was om aan de leden, overwegend afkomstig uit de middengroepen, 'waar voor hun geld'¹⁶⁷ te bieden, dat wil zeggen een aangename avond met optredens van goede artiesten en een lot voor de tombola. Bij een deel van het bestuur en van de leden moeten over deze ontwikkeling gevoelens van onvrede zijn ontstaan. Het is waarschijnlijk dat de St.Nicolaasfeesten voor arme schoolkinderen daarin hun oorsprong vinden. De maatschappelijke bovenlaag zag daarin een middel om uiting te geven aan haar behoefte iets als een feest voor het volk te geven, al was het dan in dit geval voor de gemakkelijker te benaderen kinderen¹⁶⁸ en al kwam het ideaal van de veredeling van het vermaak hier niet meer ter sprake. De soirées met door amateurs gebracht amusement, die gehouden werden om deze kinderfeesten te kunnen bekostigen, vonden veel bijval. Enkele kritische stemmen deden daar niet aan af. Aan het eind van de jaren tachtig doen zich opnieuw veranderingen voor het in het programma van de St.Nicolaasfeesten van de vereniging voor volksvermaken. Ook worden pogingen in het werk gesteld het 'volk' aan deze feesten te laten deelnemen. Een groot deel van de leden, aangeduid als "de burgerij"¹⁶⁹, kon daarmee echter niet instemmen en verliet de vereniging. Deze hield daardoor na enkele jaren op te bestaan. Op de laatste vergadering stelde de voorzitter dan ook vast: "dat de vereeniging goede dagen beleefde, toen de *Tombola* nog een deel der feesten uitmaakte, doch sedert deze is afgeschafte en vervangen door feesten, die meer naar buiten werkten en daardoor meer het karakter van *volksfeesten* kregen, is de vereeniging met reuzeschreden achteruitgegaan"¹⁷⁰.

Hoe is de geschiedenis van deze verschillende St.Nicolaasfeesten in Goes te verklaren? Of omgekeerd, wat zeggen de deelname aan en de houding tegenover deze feesten over de maatschappelijke ontwikkelingen in Goes in de onderzochte periode¹⁷¹? Daarvoor is het nodig het 'gewicht' te kennen van het ledenbestand van de vereniging voor volksvermaken binnen de Goese

167. Jaarverslag 1883/1884, arch. Volksvermaken inv.nr. 5.

168. Door de columnist Adspirant2 werden bijvoorbeeld in één adem genoemd "de kinderen, de armen en het volk in het algemeen", G.Crt. 21-8-1890.

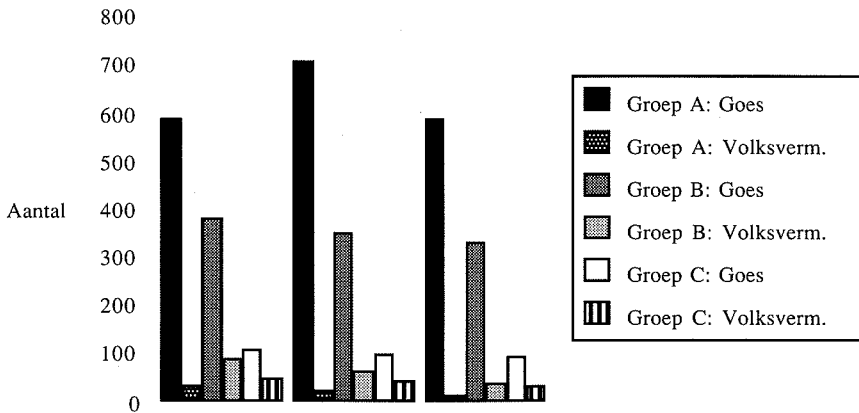
169. Zie hierboven p. 226.

170. G.Crt. 10-9-1896.

171. In Goes woonden in de jaren 1868-1892 gemiddeld ongeveer 6400 mensen, zie Bijlage IV van A.L. Kort, *Armoede en armenzorg in Goes 1860-1914*. Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland 11 (1985) p. 59-60. Het aantal mannelijke hoofden van huishoudens bedroeg in dezelfde periode gemiddeld ongeveer 1100, vgl. *Uitkomsten der zesde tienjaarlijkse volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden op den 31 December 1879*. 's Gravenhage 1881. Deel Zeeland, p. 38 en *Uitkomsten der beroepstelling in het Koninkrijk der Nederlanden op den 31 December 1889*. 's Gravenhage 1894. Deel Zeeland, p. 7. Let men op de totalen van de aantallen aangeslagenen in de hoofdelijke omslag dan komt men tot ongeveer dezelfde getallen. In de jaren 1877, 1882, 1887 en 1892 waren deze resp. 1365, 1073, 1152 en 1012, Relatieven Notulen 1877 nr. 122 en de gedrukte kohieren.

samenleving. Grafiek 3 geeft daarvan een indruk, wat de sociaal-economische verhoudingen betreft, voor de drie al eerder gekozen peiljaren. Daaruit is af te leiden dat de vereniging en daarmee de Sint-Nicolaasfeesten in de Goese verhoudingen een bescheiden plaats innamen. Het belang van deze feesten als indicator moet dus niet overschat worden. In politiek-cultureel opzicht zullen de leden van volksvermaken – en dat geldt zeker voor de bestuursleden – liberaal (-gezind) zijn geweest.

Grafiek 3 Bevolking Goes/ leden Volksvermaken

Er zijn verschillende aanwijzingen dat sinds ongeveer de tweede helft van de jaren zeventig de “middenklasse” of “burgerij” maatschappelijk op de voorgrond gaat treden en dat als gevolg daarvan spanningen ontstonden – op politiek, cultureel, sociaal en economisch gebied – met de “eerste stand” of de “gegoede klasse”¹⁷².

In 1875 vond men het in het liberale kamp nog wenselijk, “dat naast de vele ambtenaren en gegradueerde personen, die in dien [gemeente-]Raad gezeten zijn, een burgerman zitting heeft, die als zoodanig meer vertrouwd kan zijn met de behoeften en wenschen van de burgerij”¹⁷³. Toen dit doel na jaren inderdaad bereikt werd, keek men in de maatschappelijke bovenlaag met minder enthousiasme naar deze emancipatie van de burger. Zo wees Adspirant² er in 1891 op dat vroeger altijd “rechters, officieren van justitie, postdirecteuren” in de raad gekozen werden. “Maar nu zijn we in een ander uiterste vervallen, want nu bestaat hij geheel uit ‘burgers’”¹⁷⁴.

172. Zie voor het gebruik van deze termen A.P. Fokker, *De volksvoeding in Zeeland*. Nederlandsch Tijdschrift voor geneeskunde, 2e afdeling, 1877, p. 236 en hiervoor n. 77.

173. G.Crt. 21-8-1875.

174. G.Crt. 10-10-1891.

Tussen beide lagen kwamen irritaties voor over elkaars gedrag, zoals tijdens de St.Nicolaasfeesten van 1876 en 1881¹⁷⁵. In 1875 deed zich iets soortgelijks voor. Iemand beklaagde zich erover in een ingezonden stuk in de krant dat tijdens een muziekkuitvoering gesproken was. Treffend ondertekende hij zijn brief met: "Iemand die zich niet tot de élite, maar tot den beschaafden stand van Goes rekent"¹⁷⁶.

Datzelfde gevoel van eigenwaarde van de burgerij komt tot uitdrukking op twee tijdens de kermis van 1879 gehouden dansavonden in de sociëteit Van Ongenuchten Vrij. Tot het eerste bal hadden de leden van de vereniging voor volksvermaken en die van de sociëteit toegang tegen een gereduceerde prijs. Deze gebeurtenis was voor de Goesche Courant blijkbaar belangrijk genoeg om de hoop uit te spreken dat "nu ook vooral de vertegenwoordigers van den burgerstand in grooten getale tegenwoordig wezen"¹⁷⁷. In deze verwachting werd zij enigszins teleurgesteld. Maar al had de redactie "gaarne nog meer *zogenaamde* burgers – alsof wij dat niet allen zijn? – gezien, wij ontdekten toch hoe er bewezen werd dat er met genoeg kan worden gedanst door personen van verschillende stand"¹⁷⁸. Aan deze constatering voegde zij nog de volgende overweging toe: "Dit geeft hoop op verbetering wat betreft het dwaze vooroordeel aan de eene zijde en misplaatste trots aan den anderen kant. (...) De burgerklasse beginne daarom met haar valsch begrip te laten varen dat zij niet behoort waar de z.g. heeren zijn. De plaats der burgers is wel degelijk waar zij recht hebben van te komen, en zij houden zich overtuigd dat zij met sympathie zullen worden begroet door hen, die zich er volstrekt niet op laten voorstaan dat zij hooger in stand zijn"¹⁷⁹.

Als het ware om deze stelling te toetsen werd enkele dagen later opnieuw een bal georganiseerd. Het jaarverslag van de vereniging voor volksvermaken vermeldt daarover het volgende: "Dankzij de beleefdheid van eenige heeren, die de kosten daarvoor geheel en al droegen en de welwillendheid van de directie der (...) sociëteit [Van Ongenuchten Vrij], had er Dinsdag 2 September, tot afsluiting der kermis, in de grote zaal van die sociëteit een bal plaats, waarop de leden onzer vereeniging kosteloos toegang hadden. Daarvan werd bijna geen gebruik gemaakt. Het ligt niet op onzen weg [dat wil zeggen van het bestuur van volksvermaken] daarvan de oorzaken na te gaan; in ieder geval is het zeker niet aanmoedigend voor die daarbij betrokkenen, om zulk eene beleefdheid nog eens te herhalen"¹⁸⁰. Dat bij het publiek een zekere ver-

175. Zie hierboven p. 215.

176. G.Crt. 19-10-1875.

177. G.Crt. 26-8-1879.

178. G.Crt. 2-9-1879. In het jaarverslag van de vereniging voor volksvermaken werd vermeld dat "vele leden tegenwoordig (waren), hoewel over het geheel drukker bezoek van hun kant gewenscht ware geweest", Jaarverslag 1879/1880, arch. Volksvermaken inv.nr. 5.

179. G.Crt. 2-9-1879.

180. Jaarverslag 1879/1880, arch. Volksvermaken inv.nr. 5.

moeidheid kon zijn opgetreden achtte men blijkbaar uitgesloten. Want maanden later kwam de krant nog op deze dansavond terug, in een beschouwing over de "weinige aaneensluiting, welke er tusschen de verschillende standen bestaat". Die trad openlijk naar buiten "toen de leden van Volksvermaken te Goes schitterden door afwezigheid op een bal, waarop zij kosteloos toegang hadden, alleen wijl het gegeven werd in een bepaald lokaal, bestemd voor – zooals men dat gelieft te noemen – hoogereren, diezelven ook lid van dezelfde vereeniging zijn en met wie men op een Sint-Nicolaasfeest wel broederlijk samen wil zitten, mits het dan in een ander lokaal slechts geschiedt"¹⁸¹. Zulk eene zonderlinge opvatting moet wijken. Maar daar tegenover staat, dat de z.g. hoogereren in rang zich beijveren om alles te vermijden wat aan zulke kleingeestige ideeën voedsel geven kan. Zij kunnen, met handhaving van hun rang, genoeg doen om de gereserveerde houding van de anderen weg te nemen"¹⁸².

Het is merkwaardig dat de schrijver van deze zinnen zo weinig begrip had voor de mogelijke redenen voor de terughoudendheid van de 'burgers'. Want deze zullen zich zeer goed bewust zijn geweest van het uitzonderlijke karakter van deze bals. Op een gelegenheid als deze na en afgezien van openbare, tegen betaling van entreprijs toegankelijke, concerten en toneeluitvoeringen bleef de sociëteit zelf voor hen vrijwel gesloten¹⁸³. Terwijl van de gegoeden die lid waren van de vereeniging voor volksvermaken het merendeel tevens lid was van deze sociëteit, was dit bij de burgers slechts in zeer geringe mate het geval, zoals grafiek 4 laat zien¹⁸⁴.

181. De betekenis van deze opmerking heb ik niet kunnen achterhalen. De St.Nicolaasfeesten werden immers regelmatig wèl in de sociëteit Van Ongenuchten Vrij gehouden.

182. G.Crt. 1-1-1880. Enige tijd later bleek dat dit nog niet gelukt was. De Goesche Courant verweet "de z.g. burgers van Goes" dat zij "het er nu eenmaal op gezet (hebben) om niet in genoemde tuin [van de sociëteit V.O.V.] te *willen* komen" en sprak in dit geval van "een vooroordeel", een "parti-pris" en "kleingeestigheid en dwaze opvattingen van rangen en standen", G.Crt. 13-7-1880.

183. De hoge contributie voor het lidmaatschap heeft daar ongetwijfeld mede toe bijgedragen. Voor inwoners van Goes bedroeg deze f18,-, later verhoogd tot f24,-, Notulen bestuur, vergaderingen van 27-1-1876 en december 1879, arch. sociëteit V.O.V., inv.nr. 22.

184. Grafiek 4 laat dit zien. De lidmaatschappen van de sociëteit zijn geput uit de volgende bronnen: een ballotageboekje uit 1875, het alfabetisch naamregister uit ca. 1887 en de lijst van ondertekenaars van het reglement van de sociëteit in 1892, arch. sociëteit V.O.V. inv.nrs. 21, 25, 27.

Grafiek 4 Leden Volksvermaken / tegelijk Volksverm. en V.O.V.

Als reactie op deze exclusiviteit van de zijde van de sociëteit Van Ongenuchten Vrij kan men de oprichting in 1875 van de sociëteit Eensgezindheid beschouwen. Deze presenteerde zich nadrukkelijk als een ontmoetingsplaats voor 'burgers'. Fraai komt dit tot uitdrukking in de enigszins potsierlijke toespraken bij het bezoek aan deze sociëteit door een muziekvereniging uit het Belgische Zele. De gasten werden aldus verwelkomd: "Onze sociëteit, uit burgers bestaande, is er trotsch op, het burgergezelschap van Zele in haar lokaal te zien, en wij heffen het glas fier omhoog, om het tot den bodem te ledigen, met den uitroep 'Leve de burgermaatschappij van Zele!'. Dit werd beantwoord met: "Het is ons aangenaam bij burgers te zijn. De burgers maken de kern der maatschappij uit. (...) Burgers! blijft de leuze uwer Sociëteit getrouw! Laat 'Eensgezindheid' u steeds voor ogen zijn en uwe handelingen besturen; dan zal uwe Sociëteit bloeien en groot worden. Leve de burgersociëteit 'Eensgezindheid'"¹⁸⁵.

Ik veronderstel dat bovenstaande gegevens en met name die met betrekking tot de dansavonden in 1879 een sleutel bieden tot het verstaan van de St.Nicolaasfeesten. Zij laten zien dat in de tweede helft van de jaren zeventig onder de burgerij iets als een groepsbesef, een bewustzijn van eigenwaarde moet zijn ontstaan. Daar zullen economische omstandigheden mede aanleiding toe hebben gegeven. Voor het omringende platteland vervulde Goes een verzorgende functie. Het stadje telde enkele honderden

185. G.Crt. 14-8-1875.

winkels en winkeltjes¹⁸⁶. De welvaart van Goes was in hoge mate afhankelijk van de toestand van de landbouw¹⁸⁷. In de tweede helft van de jaren vijftig, aan het eind van de jaren zestig en in de eerste helft van de jaren zeventig ging het boeren zeer goed¹⁸⁸. Ook de burgers moeten in deze jaren goede zaken hebben gedaan. Aan deze jaren van voorspoed kwam in 1877 plotseling een einde¹⁸⁹. Dalende graanprijzen en slechte oogsten luidden toen het begin in van een periode van achteruitgang in de landbouw, waaraan pas omstreeks 1900 een einde zou komen¹⁹⁰. De jaren tachtig en negentig waren dan ook slechte jaren voor de Goese economie¹⁹¹. De winkeliers hadden grote moeite

186. Vgl. "de handeldrijvende bevolking van Goes – dat is (...) de groote meerderheid harer ingezetenen", G.Crt. 13-7-1889. Dit komt overeen met de bevinding van Kort dat er in de periode 1876-1893 "gemiddeld zo'n 3 à 400 winkeliers in de stad woonden", A.L. Kort, *Armoede en armenzorg in Goes 1860-1914*. Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland 11 (1985) p. 30.

187. Zie A. Kort, *De Afscheiding van 1834 in Goes. Een godsdienstconflict met sociale aspecten*. Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland 9 (1983) p. 36 en A.L. Kort, *Armoede* [enz.], HJZNB 11 (1985) p. 31. Vgl. de opmerking van wethouder J.A.A. Fransen van de Putte: "indien geene bezoekers van het platteland in de gemeente komen, zal zeker twee derde der ingezetenen niet kunnen bestaan", G.Crt. 16-6-1871. Wethouder J.J. Ochtman toastte op de landbouw "met welks bloei Goes zoo zeer rekening heeft te houden, van welks welvaart het bestaan van Goes afhangt", G.Crt. 19-6-1888.

In bijvoorbeeld Delft en Assen deed zich dezelfde situatie voor, vgl. J.A. de Jonge, *Delft in de negentiende eeuw. Van stille nette plaats tot centrum van industrie*. Econ. en soc.-hist. Jb. 37 (1974) p. 156 en H.J. Prakke, *Deining in Drenthe. Historisch-sociografische speurtocht door de 'olde landschap'. Een studie in acculturatie*. Assen 1951, p. 177.

188. A. Kort, *De Afscheiding* [enz.], HJZNB 9 (1983) p. 36-37, Th. van Tijn, *De tweede fase van de economische groei 1868-1875*. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Deel 12. Haarlem 1977, p. 154, 159, 160.

189. Vgl. bijvoorbeeld, "de goede jaren, die omstreeks 1877 een einde namen", A.H. Peman Kakebeke. *Gemeente Kloetinge (Provincie Zeeland)*. In: *Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van den landbouw in Nederland*. Derde deel. 's Gravenhage 1890, nr. LXXI, p. 16.

190. M.J. Boerendonk, *Historische studie over den Zeeuwschen landbouw*. Den Haag 1935, p. 357.; J.L. van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914*. Wageningen 1985, p. 248.

191. In 1877 werd al gesproken over "de tegenwoordige toestand en de donkere toekomst dezer gemeente", *Verslag van de toestand der gemeente Goes over het jaar 1877*, p. 12; "De gemeente Goes verkeert in een moeilijk tijdperk, wat zij trouwens met zeer vele plaatsen in ons land gemeen heeft", G.Crt. 19-11-1878; "Ons stedeke kon ook in 1892 niet op vooruitgang bogen. Wel is waar is ook van achteruitgang nog niet direct sprake, maar toch in bloei neemt het voorshands nog niet toe", G.Crt. 1-1-1893.

De neergang van de landbouw was hier niet alleen voor verantwoordelijk, zoals Van Dillen aangeeft: "Door een aantal gebeurtenissen en ontwikkelingen die zich in de laatste decennia van de negentiende eeuw buiten Doesburg voordeden, veranderde de sociale structuur van de stad volkomen. Zo maakten de import van Amerikaans graan en de opkomst van boerencoöperaties en winkels in de buurgemeenten de Doesburgse handelaren, die voorheen een schakel hadden gevormd tussen de Achterhoekse landbouwers en de rest van het land overbodig. De stoomschepen, de spoor- en tramwegen prezen de plaatselijke schippers en voerlieden uit de markt. De opkomst van de moderne industrie elders deed de vraag naar producten van de stedelijke ambachtslieden verminderen", J. van Dillen, *Doesburg 1850-1900. Sociale verandering door economische stilstand*. Doktoraalscriptie Nijmegen 1980, p. 72. Omstandigheden als deze zullen ook op de Goese economie van invloed zijn geweest.

het hoofd boven water te houden¹⁹². Niet onbegrijpelijk was het hun een doorn in het oog wanneer inwoners van Goes, en dat konden in deze jaren alleen de gegoeden zijn, hun inkopen elders deden¹⁹³. Volgens de columnist Adspirant² reageerden zij daarop – frappant genoeg – door hun bijdrage te onthouden aan door “voornamen heeren” georganiseerde feestelijkheden. Hij kon daarvoor geen begrip opbrengen. “Wanneer die voornamen heeren zich daarvoor inspannen – en dat zijn er maar zeer enkele nietwaar? – ze doen dit uit eigenbelang? Waarlijk, wanneer die voornamen heeren met hunne dames een pretje willen hebben, dan kunnen zij zich *dat* nu juist zooveel beter buiten Ganzestad [Goes] verschaffen. Daarvoor hebben zij de steun der ‘burgers’ niet nodig. ’t Is dan ook veel meer in het belang dier “burgers” zelf dat die heeren trachten werkzaam te zijn”¹⁹⁴. Het is niet waarschijnlijk dat hij de burgers met deze redenering heeft kunnen overtuigen.

Het lijkt me aannemelijk dat door de economische crisis de afstand tussen ‘gegoeden’ en ‘burgers’ is toegenomen. In de jaren zeventig zullen de (liberaal gezinde) burgers het prettig en strelend voor hun eergevoel hebben gevonden om met de maatschappelijke bovenlaag tijdens het St.Nicolaasfeest van de vereniging voor volksvermaken in één ruimte te zitten. Aan het eind van de jaren zeventig moeten er aarzelingen zijn opgetreden in deze houding. Men voelde zich in ieder geval te goed om nog door de ‘heeren’ getraceerd te worden. Ook in andere plaatsen deden zich in deze jaren en het daarop volgende decennium spanningen voor tussen beide maatschappelijke groepe-

192. “Wat haar burgerij aangaat was Goes [in het begin van de jaren tachtig] geen haar beter dan Heinkensand. Het aantal slaggers, bakkers, winkeliers was in het stadje wat grooter, hun onderlinge jalouzie minstens even fel”, *Autobiographie van Albert Willem van Renterghem* [enz.]. Eerste deel 1845–tot–1887. Z.pl. 1924, p. 492. Vgl. “In de detailhandel en het winkelbedrijf begon de neergang nu eerst goed. Reeds in 1885 had men in de jaarverslagen van de Kamer van Koophandel geklaagd over het te grote aantal winkels, waardoor de totale omzet te zeer werd versnipperd”, A. Labrie, *Verenigingsleven en verzuiling te Kampen 1850–1925*. Kamper Almanak 1982/83 p. 271.

193. “Een goed deel onze stadgenooten behoort tot de neringdoenden. (...) als zij nu soliede waar leveren, tegen prijzen, die de goederen in den handel gelden, dan verdienen zij ook, dat hunne medestadgenooten bij hen koopen. Toch is de veronderstelling niet gewaagd, dat er nog meer dan één is, die heel wat goederen van buiten laat komen”, *Volksblad* 17-5-1890.

194. G.Crt. 10-3-1891.

ringen¹⁹⁵. De economische achteruitgang had dit gegroeide zelfbewustzijn van de burgers kunnen fnuiken, maar dat gebeurde niet. Een weg terug was er blijkbaar niet. Het groepsbesef werd veeleer versterkt. Dit kwam niet alleen tot uiting in een zekere rancune tegenover de gegoeden, maar evenzeer in het aanscherpen van de grens met de lagere sociale groepen, die door de crisis enigszins doorlaatbaar moet zijn geworden.

De gegoeden reageerden omgekeerd. Het is niet onwaarschijnlijk dat zij afkerig waren van de pretenties van de burgers. Wilden de burgers hen niet bevestigen in het primaat van hun maatschappelijke positie en het daaraan verbonden prestige, dan kozen zij daarvoor wel de laag onder de burgerij uit. De maatschappelijke onrust in de jaren tachtig¹⁹⁶ en de behoefte daaraan op enigerlei wijze het hoofd te bieden zullen daarbij eveneens meegespeeld hebben. De ouders van arme schoolkinderen konden in deze moeilijke jaren niet anders dan dankbaar zijn voor hetgeen hun kinderen ontvingen op de St.Nicolaasfeesten op de scholen. Pogingen om de vereniging voor volksvermaken meer voor het 'volk' te laten doen, werden door de burgers getraineed. Toen dit verzet vruchteloos bleek, vertrokken zij uit de vereniging. Ogenschijnlijk was het een overwinning van de bovenlaag, maar de gegoeden bleven nu als het ware met lege handen achter. De St. Nicolaasfeesten van de vereniging waren dan wel afgeschaft, maar de burgerij trok aan het langste eind. Zonder haar steun moest de vereniging voor volksvermaken

195. Vgl. K. Bruin, *Een herenwereld ontleed. Over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Amsterdam 1980, p. 11; A. Labrie, *Verenigingsleven en verzuiling te Kampen 1850-1925*. Kamper Almanak 1982/83 p. 281-182; H.J. Prakke, *Deining in Drenthe. Historisch-sociografische speurtocht door de 'olde landschap'. Een studie in acculturatie*. Assen 1951, p. 194-195; L. Buning, *Het herenbolwerk. Politieke en sociale terreinverkenningen in Drenthe over de periode 1748-1888*. Assen 1966, p. 210-211, 244-245. In Delft begon de opkomst van de burgerij al eerder. "In de gemeente-politiek hadden deze groepen [winkeliers en kleine zelfstandigen in het ambacht] door hun aantal al vóór 1850 een rol kunnen spelen, doch pas in de jaren '60 (...) werd er met hen als politieke factor rekening gehouden", J.A. de Jonge, *Delft in de negentiende eeuw. Van stille nette plaats tot centrum van industrie*. Econ. en soc.-hist. Jb. 37 (1974) p. 243. In Amsterdam deed zich deze ontwikkeling eveneens voor in het midden van de jaren zestig. Van Tijn acht daar economische factoren voor verantwoordelijk, vgl. Th. van Tijn, *Twintig jaren Amsterdam. De maatschappelijke ontwikkeling van de hoofdstad, van de jaren '50 der vorige eeuw tot 1876*. Amsterdam 1965, p. 524, 329, en idem, *Sociale geleidingen in Amsterdam, ca. 1855-1891*. In: Handelingen van het XXVIe Vlaams Filologencongres (1967), p. 408. In Haarlem deden zich sociale veranderingen voor na 1870, vgl. F.A.M. Messing, *Werken en leven in Haarlem (1850-1914). Een sociaal-economische geschiedenis van de stad*. Amsterdam 1972, p. 157.

196. "In de winter 1885/1886 leek de gevestigde orde van zeer verschillende kanten ernstig in gevaar te worden gebracht. Vooral in Amsterdam kwam het tot voor de gezagsdragers verontrustende verschijnselen", P. de Rooy, *Het grofste communisme. Een beschouwing over de verzuiling als integratieproces in Nederland in de negentiende eeuw*. Symposion, II,1 (1980), p. 8; vgl. E.H. Kossmann, *De lage landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*. Amsterdam-Brussel 1976, p. 227; Th. van Tijn, *Sociale verhoudingen en opvattingen daarover*. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Deel 12. Haarlem 1977, p. 132; J.F.M.M. Perry, *Roomsche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920*. Amsterdam 1983, p. 13.

worden opgeheven. De burgerij was als maatschappelijke kracht niet meer weg te denken¹⁹⁷.

In het motto van dit artikel werd erop gewezen dat de viering van het St.Nicolaasfeest het bestaan van maatschappelijke contrasten zichtbaar maakt. De schrijver doelde daarbij op de tegenstelling tussen degenen die in staat waren dit feest te vieren en degenen aan wie dit genoegen voorbijging. Het bovenstaande onderzoek heeft willen laten zien dat dit motto minstens evenzeer van toepassing is op de, minder in het oog springende spanningen binnen de groep van feestvierenden in Goes.

Epiloog: St. Nicolaasfeesten elders in het land

St.Nicolaasfeesten als die van de Goese vereniging voor volksvermaken waren in deze periode waarschijnlijk een uitzonderlijk verschijnsel. Tijdens een kort onderzoek in enkele plaatselijke kranten¹⁹⁸ ben ik op dergelijke leest geschoeide feesten niet tegengekomen. Wel blijkt dat er op of om en nabij 5 december een ruim aanbod heeft bestaan van het optreden van allerlei variété-artiesten en van in zalen en cafés gehouden dansavonden¹⁹⁹. Men zou kunnen veronderstellen dat de Goese feesten voortkomen uit de behoefte een 'veredelde' variant te bieden van dergelijke uit andere plaatsen bekende St.Nicolaasvieringen. Uit Goese bronnen valt daaromtrent echter niets op te maken en in de doorgenomen kranten uit andere plaatsen blijkt evenmin dat zich ongeregeldeheden of conflicten rond deze St.Nicolaasfeesten hebben voorgedaan. Een verslag van deze avonden wordt meestal niet gegeven. Dit versterkt de indruk dat het hier om betrekkelijk gewone evenementen gaat, waartegen geen verzet bestond. Eveneens is vast te stellen dat de attracties

197. Naar aanleiding van de nederlaag van een 'heer' tegenover een 'burger' in de gemeenteraadsverkiezingen in Assen in 1886 schrijft Buning: "De opstrevende klasse van nijvere burgers en boeren, van sterk zelfbewustzijn vervuld, had zich in staatkundig opzicht geëmancipeerd. De Heren bleven meetellen, dat wel", L. Buning, *Het herenbolwerk. Politieke en sociale terreinverkenning in Drenthe over de periode 1748-1888*. Assen 1966, p. 251-252.

198. Ik heb enkele jaargangen doorgenomen van de Alkmaarsche Crt., Arnhemsche Crt., Bredasche Crt., Deventer Crt., Hoornsche Crt., Kamper Crt., Leeuwarder Crt., Leidsche Crt., Leidsch Dagblad, Opregte Haarlemsche Crt., Provinciale Drentsche en Asser Crt., Provinciale Groninger Crt., Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Crt., Sluisch Weekblad, Venloosch Weekblad, Vlaardinger Crt. en de uit excerpten van kranten bestaande publicaties *Kroniek van Apeldoorn. 1872 t/m 1881*. Apeldoorn 1979 van Th.J.A. Castelein en *Kroniek van het kulturele leven in Dordrecht 1880-1900*. Dordrecht 1981.

199. Men kon bijvoorbeeld deelnemen aan een bal (masqué), tegen betaling of in verenigingsverband, vgl. Deventer Crt. 4-12-1874, 3-12-1875, 1-12-1876, 5-12-1880, Prov. Overijsselsche en Zwolsche Crt. 20-11-1875, 6-12-1875, 5-12-1885, Alkmaarsche Crt. 5-12-1880, *Kroniek van het kulturele leven in Dordrecht 1880-1900*. Dordrecht 1981, p. 6 (1880), p. 35 (1885), of het optreden bijwonen van een "vauxhall", "soirée chantant", "soirée musicale", "café-concert", "soirée amusante" of "café-chantant", vgl. Deventer Crt. 3-12-1875, 1-12-1876, Prov. Overijsselsche en Zwolsche Crt. 23-11-1875, 4-12-1875, 6-12-1875, 6-12-1880, 1-12-1890, 5-12-1890, *Kroniek van het kulturele leven in Dordrecht 1880-1900*. Dordrecht 1981, p. 19 (1882), p. 24 (1883), p. 29 (1884), p. 57 (1889), p. 61 (1890).

zoals die in de jaren tachtig op het programma van de Goese St. Nicolaasfeesten stonden, ook elders rond 5 december te zien waren.

Dat geldt ook voor het belangrijke onderdeel van deze feesten, de tombola. Afgaande op de advertenties maken zij elders niet of hoogst zelden deel uit van de publieke vermakelijkheden rond 5 december²⁰⁰. Toch is in de tweede helft van de negentiende eeuw het houden van een tombola karakteristiek voor de Sinterklaastijd en, naar het zich laat aanzien in iets mindere mate, voor de kersttijd. Het gold hier een attractie die in bepaalde categorieën winkels aanwezig was, zoals (kantoor-) boekhandels, banketbakkerijen, winkels voor galanterieën of manufacturen, speelgoedwinkels en sigarenmagazijnen, en waaraan men tegen betaling van een meestal niet al te hoog geprijsd lot kon deelnemen²⁰¹. Dergelijke met Sinterklaas in winkels gehouden tombola's zijn mij uit Goes niet bekend. Men zou daaruit kunnen afleiden dat de Goese winkeliers, zo sterk vertegenwoordigd in het ledenbestand van de vereniging voor volksvermaken, liever onder elkaar een tombola hielden dan voor hun klanten.

Week Goes wat beide hierboven genoemde punten betreft enigszins af van het landelijke beeld, de oprichting van een comité voor de viering van een St. Nicolaasfeest voor arme schoolkinderen paste daarin volledig²⁰². In een groot aantal andere plaatsen werden dergelijke feesten, meestal op 6 decem-

200. Een tombola maakte wel deel uit van het "Groot St.Nicolaasfeest" dat op zaterdag 4 december 1880 in Arnhem in Musis Sacrum werd georganiseerd door de dansleraar Oscar Meunier. Op het programma stonden een concert van de kapel van het 8e Regiment infanterie en verder een "grote voorstelling op het gebied der Chineesch-Indische Tooverij te geven door Oscar Meunier. Optreden van mevr. Bertha Meunier met haar voordracht op het Glas-Euphonium uit 60 wijnglazen bestaande. Om 8 uur verschijnt St.Nicolaas te paard met zijn zwarten knecht een aantal dwergen. Allen in prachtige costuums. Aan de aanwezige jeugd, als ook aan de volwassenen, zullen honderden cadeaux worden uitgedeeld. Daarna 8 1/2 uur groot kinderbal waaraan alle kinderen van 6 tot 14 jaar kunnen deelnemen. St.Nicolaasmarkt verbonden met een *tombola*. Feest-polonaise met versiering. Tot slot: Bengaalsche verlichting. (Op bijzonder verlangen is er gelegenheid nog een uurtje te dansen)", Arnheemsche Crt. 27-11-1880, 30-11-1880. Twee dagen later organiseerde Meunier opnieuw een dergelijk feest in Zwolle, Prov. Overijsselsche en Zwolsche Crt. 3-12-1880.

201. Bredasche Crt. 28-11-1869, Arnheemsche Crt. 3-12-1870, Leidsch Dagblad 5-12-1870, Vlaardingsche Crt. 25-11-1882 (boekhandels), Deventer Crt. 26-11-1869, 26-11-1875, Prov. Overijsselsche en Zwolsche Crt. 6-12-1875, Leeuwarder Crt. 3-12-1885 (banketbakkers), Alkmaarsche Crt. 27-11-1870, 1-12-1872, 28-11-1875, Prov. Drentsche en Asser Crt. 1-12-1875, Prov. Overijsselsche en Zwolsche Crt. 6-12-1880, Hoornsche Crt. 20-11-1892, Vlaardingsche Crt. 30-11-1892 (galanterieën), Prov. Groninger Crt. 2-12-1870, Leeuwarder Crt. 26-11-1875 (speelgoedwinkels), Leeuwarder Crt. 30-11-1875 (sigarenwinkel).

202. Dit relateert de opmerking van de Goesche Courant van 1-11-1883: "Het geldt hier een geheel nieuwe zaak", toen het comité werd opgericht.

ber, georganiseerd door instellingen of comités van uiteenlopende aard²⁰³. De feesten vonden plaats in een zaal of in de scholen zelf, d.w.z. doorgaans alleen in de openbare. Het voornaamste element daarvan was nagenoeg overal de tractatie van de – soms grote aantallen²⁰⁴ – kinderen op bijvoorbeeld (chocolade)melk en krentebroodjes en de uitdeling van onder andere speelgoed, speculaas, suikergoed, boeken, kleding. Daarnaast werden zij soms onthaald op vermakelijkheden als een muziekstuk, een pantomime, een poppenkast, een goochelaar, een tombola zonder nieten, een toneelstukje²⁰⁵. Een bezoek van Sinterklaas zelf stond dikwijls ook op het programma²⁰⁶. Voor begunstigers, belangstellenden en ouders bestond soms de mogelijkheid om op het feest aanwezig te zijn²⁰⁷. Vergeleken met andere plaatsen is het St.Nicolaascomité in Goes betrekkelijk laat opgericht²⁰⁸. Een verklaring daarvoor is waarschijnlijk te zoeken in de omstandigheid dat de viering van deze Sinterklaas-

203. Bijvoorbeeld in Deventer een commissie van het departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, J.A. van Kampen, *Kanttekeningen bij een rapport over de toestand van de arbeidende klasse in Deventer (1872)*. Versl. en Meded. Overijsselsch Regt en Geschiedenis 91 (1976) p. 118, later bijgestaan door dames van het Schoolverbond en onderwijzers; een zelfde commissie in Leiden (deze feesten waren toegankelijk voor de kinderen van de bezoekers van de Volksvoorlezingen), Leidsche Crt. 6-12-1880; in Breda een Sint-Nicolaas feest-comité, later opgevolgd door de Kon. Vereeniging 'Voor het Volk, door het Volk', Bredasche Crt. 12-12-1869, 9-12-1875; een damescommissie, Leeuwarder Crt. 9-12-1870; in Amsterdam een damescomité met steun van de Vereeniging tot veredeling van het volksvermaak, *Zestig jaren volksvermaak 1871-1931*. [Amsterdam 1931], p. 9-10; een informele groep, Kamper Crt. 28-11-1872; een Vereeniging tot wering van Schoolverzuim, Arnhemsche Crt. 3-12-1875; de vereniging 'Door Vermaak tot Nut' en het Schoolverbond, Opregte Haarlemsche Crt. 9-12-1875; de Loge der Vrijmetselaren 'Le Profond Silence', Kamper Crt. 3-12-1882, 4-12-1887; het Dames-Kinderfeest-Comité van Jocus, Venloosch Weekblad 29-11-1890. Meer dan deze willekeurige illustraties kan ik hier niet geven. Een onderzoek naar de verspreiding van dergelijke St.Nicolaascomités in het land, naar (de ontwikkeling van) hun doelstelling en de wijze waarop zij daaraan uitvoering hebben gegeven, en naar hun functioneren binnen plaatselijke gemeenschappen, zou echter zinvol en wenselijk zijn.

204. Bv. ca. 900, later ruim 350, Bredasche Crt. 9-12-1869, 9-12-1875; 1200, 1470, ruim 1500, Leeuwarder Crt. 9-12-1870, 7-12-1885, 6-12-1890; 3500 in 1871, 1873, *Zestig jaren volksvermaak 1871-1931*. [Amsterdam 1931], p. 9, 12; ruim 550, Opregte Haarlemsche Crt. 9-12-1875, 9-12-1880, 1-12-1885, 9-12-1890; 1600, Arnhemsche Crt. 6-12-1880; 1800, Deventer Crt. 10-12-1880; 400, Kamper Crt. 7-12-1882; ruim 600, Venloosch Weekblad 7-12-1889.

205. Muziekkorps: Bredasche Crt. 9-12-1869, Deventer Crt. 26-11-1869, 9-12-1870, 11-12-1874 pantomime: Bredasche Crt. 9-12-1869, poppenkast: Deventer Crt. 26-11-1869, 11-12-1874, 10-12-1880, goochelaar: Deventer Crt. 26-11-1869, 9-12-1870, Opregte Haarlemsche Crt. 9-12-1875, 9-12-1880, 8-12-1885, toverlantaarn en Chineesche schim, Bredasche Crt. 10-12-1874, tombola: Deventer Crt. 11-12-1874, toneel: Deventer Crt. 10-12-1880.

206. Deventer Crt. 26-11-1869, 12-12-1873, 11-12-1874, Opregte Haarlemsche Crt. 9-12-1875, Venloosch Weekblad 7-12-1889. In Leiden verscheen St.Nicolaas tot 1883 te paard, daarna te voet, waardoor het feest intiemer werd, S.P. Perdijk, *Van een vijf-en-twintig-jarigen arbeid tot heil van den werkenden stand, 1854-1909*. Leidsch jaarboekje 1910, p. 95 n. 11.

207. Leeuwarder Crt. 9-12-1870, Deventer Crt. 11-12-1874, Arnhemsche Crt. 3-12-1875, Opregte Haarlemsche Crt. 9-12-1875, 1-12-1885

208. In bijvoorbeeld Deventer werden dergelijke St.Nicolaaskinderfeesten al sinds 1860 gehouden, zie noot 200; in Leeuwarden sinds 1867, Leeuwarder Crt. 9-12-1870; in Breda sinds 1869, Bredasche Crt. 25-11-1869; in Leiden sinds 1879, S.P. Perdijk, *Van een vijf-en-twintig-jarigen arbeid tot heil van den werkenden stand, 1854-1909*. Leidsch jaarboekje 1910, p. 85.

feesten elders (tevens) aangewend werd als middel om regelmatig schoolbezoek te belonen en aan te moedigen²⁰⁹. In Goes bestond een Comité tot wering van schoolverzuim al sinds 1870 en een van de beloningen voor trouwe leerlingen bestond in de deelname aan een feest in de zomer, niet met Sinterklaas. Hierin ligt misschien ook een reden voor de geringe rol die de onderwijzers bij de Goese Sinterklaasfeesten voor schoolkinderen hebben gespeeld. De kosten van de St.Nicolaas-kinderfeesten werden meestal gedekt uit collectes bij de welgestelden; evenementen als de Goese soirées ten behoeve van deze feesten ben ik minder vaak tegengekomen²¹⁰. Interessant is dat in enkele plaatsen naast deze feesten 'van bovenaf'²¹¹ ook Sinterklaas-feesten voor kinderen 'in eigen kring' gehouden werden²¹²; in de Goese bronnen heb ik die niet gevonden.

209. Bredasche Crt. 9-12-1869, 9-12-1875; in Deventer weigerde de commissie uit het Nut de toegang "aan allen, die zich door aanhoudende nalatigheid in 't getrouw schoolbezoek dit feest onwaardig hadden gemaakt", Deventer Crt. 9-12-1870; "En wat bovendien in onzen Heilige viel te prijzen, was, dat hij, hoe oud ook alreeds, rekening wist te houden met den geest des tijds, die, zoo teregt, in trouw schoolbezoek en vlijtig en goed leeren het beste middel voor het kind ziet, om zich later met eere in de maatschappij te kunnen bewegen. (...) Het feest van den dag was dus ook dit jaar tegelijk tot een nuttig, ja heilzaam doel dienstbaar gemaakt, en dit zal zekerlijk bijdragen tot verhooging der populariteit van Sint Nicolaas en tot ondersteuning van de ijverige dames-commissie ook in volgende jaren", Leeuwarder Crt. 10-12-1875; mogelijk doelde de Leidsche Crt. op dezelfde betekenisverandering van het Sinterklaasfeest, toen zij schreef: "Meende men toch niet zoo héél lang geleden, bij de jeugd het geloof in de verschijning van den goeden Sint zooveel mogelijk te moeten ondermijnen, in de laatsten tijd is men weer druk bezig, om, door prent en lied, de oude sage weêr op te rakelen en, in een nieuw gewaad gedost, hare aantrekkelijkheid voor de kleinen zoo mogelijk nog te verhoogen", Leidsche Crt. 8-12-1880; Opregte Haarlemsche Crt. 9-12-1880; Leidsche Crt. 5-12-1885 (school in Voorschoten); in Venlo nam een banketbakker het volgende versje in zijn advertentie op: "St.Nicolaas is al weer gearriveerd/ Om te zien wie 't best heeft geleerd/ Maar die zich uit de school hebben verstreeld/ Worden van St.Nicolaas niet bedeed", Venloosch Weekblad 30-11-1889.

210. In Breda werd b.v. een liefdadigheidsconcert gegeven door "Dames- en Heeren-Dilettanten", Bredasche Crt. 9-12-1875.

211. Het Bredasche comité bijvoorbeeld bestond uit "elf geachte ingezetenen", Bredasche Crt. 9-12-1869; in Deventer werd het feest gegeven door "welgestelde en welgezinde stadgenooten", een jaar later evenwel door "ingezetenen van alle klassen der maatschappij", Deventer Crt. 26-11-1869, 9-12-1870; in Arnhem werd om steun gevraagd "van de zijde onzer gegoede ingezetenen", Arnhemsche Crt. 3-12-1875; de damescommissie in Leeuwarden kreeg steun van "hare meer vermogende stadgenooten", Leeuwarder Crt. 10-12-1875.

212. "De [werk]liedenvereniging 'Werkmansnut' [in Apeldoorn] gaf 6 december [1881] een feest voor de kinderen van haar leden, waarop ook de ouders genodigd waren. Er werden beloningen uitgereikt voor trouw schoolbezoek. Als eerste prijs kregen de jongens een kiel en een broek van goede stof en de meisjes een jurk van dezelfde waarde", Th.J.A. Castelein, *Kroniek van Apeldoorn. 1872 t/m 1881*. Apeldoorn 1879, p. 127; "De werkmansvereniging Nut en Genoegen [in Leiden] vierde gisteravond [3-12], in haar lokaal in de Schoolsteeg, weder op hare wijze, - met het oog op den naderenden St.Nicolaas, - feest. Niet met muziek en dans of tooneelmatigen toestel [?], maar door eene étalage van keurige spijzen, waarvoor reeds eene week te voren onder de leden de loten waren rondgedeeld en waarvan thans over vertoon van het lot de uitreiking over ruim 200 gelukkige winnaars geschieden zou. Het was om te watertanden zoo frisch en behagelijk die runder-rolladen of lapjes, varkenskarbonaden, worst en spek er uitzagen. De kaasjes van voorleden jaar waren door potjes met geurige boter vervangen, terwijl keurige erwten, boonen en gort weder ruim vertegenwoordigd waren", Leidsche Crt. 6-12-1880; in Maastricht beschikte de afdeling van de Sociaal-Democratische Bond sinds 1892 over een lokaal, De Volkstribune geheten: "op Sinterklaasavond werden er kinderfeesten georganiseerd, vooral om de vrouwen over hun schroom jegens lokaal en socialisten heen te helpen", J.F.M.M. Perry, *Roosche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920*. Amsterdam 1983, p. 75.

Deze paragraaf tenslotte samenvattend kan geconstateerd worden dat de verschillende Goese St.Nicolaasfeesten pasten in het kader van hun tijd, maar daar ook weer in bepaalde opzichten van afweken.

Zusammenfassung

Nikolausfeste in Goes, 1868-1892. Widerspiegelung des Verhältnisses zwischen Oberschicht und Bürgertum

Wie in vielen anderen Orten zu dieser Zeit wurde 1867 auch in Goes, einer Kleinstadt von etwa 6000 Einwohnern in der Provinz Zeeland, ein Verein für Volksbelustigungen gegründet. Der Verein war bestrebt, durch angemessene Feste und kulturelle Veranstaltungen das 'Volk' zu unterhalten und zu veredeln. Das wohl beliebteste Fest des Vereins war das fast jährlich gefeierte Nikolausfest. Anfang Dezember kamen die Mitglieder an einem Abend zusammen, an dem Musik, Poesie oder ein kleines Schauspiel aufgeführt wurden. Für viele das Wichtigste aber war, ein Los in der Tombola zu ziehen. Obwohl sich der Verein nachdrücklich auf die obere Unterschicht richtete, d.h. auf Hausangestellte und Handwerksleute, waren es hauptsächlich die Mittelschicht und an zweiter Stelle die Oberschicht, die den Verein ausmachten. Als der Verein in den achtziger Jahren versuchte das Volk mehr in die Feste einzubeziehen, wurde auch ein Nikolausfest für das Volk organisiert. Dies erfolgte aber unabhängig vom gewöhnlichen Fest für die Mitglieder und blieb ein einmaliges Ereignis. Viele Mitglieder aus den Mittelschichten waren mit dieser 'offener' Politik nicht einverstanden und verliessen den Verein, der dadurch 1897 gezwungen war, sich aufzuheben. Wohl als Reaktion auf diese Entwicklung organisierten einige "Herren" ab 1883 jährlich ein Nikolausfest für arme Schulkinder. Um diese Feste finanziell möglich zu machen organisierten sie jedes Jahr eine Soiree, mit ungefähr demselben kulturellen Angebot wie die Feste des Vereins für Volksbelustigungen. Damit war sozusagen ein drittes Nikolausfest in Goes entstanden. Der Verfasser hält die Herausbildung eines Selbstgefühls bei der Mittelschicht, dem Bürgertum, das sich sowohl nach oben wie nach unten abgrenzen wollte, für diese Entwicklung verantwortlich. Wirtschaftliche Entwicklungen haben diesen Prozeß wahrscheinlich angeregt. Im Nachwort folgt ein kurzer Vergleich zwischen den Nikolausfesten in Goes und anderswo im Lande.